

Вознюк О.В. Загальнонаукові, філософські та психолого-педагогічні засади духовно-морального здоров'я особистості // Побудова системи реабілітації осіб, залежних від психотропних речовин, на основі християнської психології. монографія / [Жуковський В.М., Климишин О.І., Вознюк О.В., Юрченко В.М., Запорожець О.М., Пиазза Н.Д., Рейнольдз Д.Л., Лозинська Т.Л., Жолтикова (Пустовіт) М., Якушенко С.С.] / за ред. В.М. Жуковського, О.І.Климишин. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014 – С. 10-51.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ, ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

1.1. ЗАГАЛЬНИЙ ЕСКІЗ РОЗВИТКУ ПОВНОЦІННОЇ ЛЮДИНИ

Онто- і філогенетичний розвиток людини та природи взагалі можна прослідкувати у контексті порушення симетричного стану єдності істоти та навколишнього середовища. Як відомо, тварина тотожна своєму існуванню і не відокремлює себе від зовнішнього середовища, складаючи з ним, у певному розумінні, єдине гармонійне ціле. Тому можна стверджувати, що між тваринним організмом і органічними елементами зовнішнього середовища існує практично повне порозуміння, функціональна гармонія, що реалізується на рівні інстинктивно-автоматичної та мимовільно-першосигнальної поведінки й відтворення.

Подібне ж повне функціональне взаєморозуміння спостерігається між материнським і ембріональним організмами. Високий рівень порозуміння спостерігається також між членом примітивного людського співтовариства та навколишнім природно-суспільним середовищем. Це порозуміння виходить із того, що доквілля архаїчна людина наділяє психічними властивостями (панпсихізм), сакралізує його, а сама ще цілком не диференціює «Я» і не-«Я», внутрішнє та зовнішнє, природне та соціальне, живе та неживе, актуально-дійсне та потенційно-можливе, існуючи в єдиному містичному просторі «тут-і-тепер» за принципом «тотальної співпричетності до навколишнього світу» (Л. Леві-Брюль). Як показали Р. Бенедікт і А. Маслоу, які запропонували вимірювати характер соціальної спаяності та порозуміння рівнем соціальної синергії, у примітивних соціумах цей рівень надзвичайно високий¹.

Суспільне буття архаїчної людини регулюється принципом цілісної циклічної причинності, що виражений у поняттях архетипу, колективного несвідомого, синхронічних зв'язків К. Юнга і В. Паулі, що реєструють феномен

¹ Benedict R. Synergy: Patterns of the Good Culture / R. Benedict // American Anthropologist. – № 72. – 1970. – P. 320–330.; Maslow A.H. The Farther Reaches of Human Nature / A.H. Maslow. – N. Y.: Penguin Books, 1976. – 407 p.

єдності людини та світу, їхнє екзистенційне взаємопроникнення, коли події фізичної та психічної реальності мають «рівнобіжне значення» та причинно взаємно координуються.

Стан співпричетності, або «райського» гармонійного існування людини зрештою руйнується. Людина розвиває своє «Я» як властивість саморефлексії, здатності подивитися на себе збоку. Як пише С.С. Аверинцев, «...людина є «індивідом», що створив дистанцію між собою та світом і через це набув здатності бачити речі, людей і самого себе «збоку»². Дійсність при цьому десакралізується та профанується, а друга сигнальна система, котра розвивається як властивість відображати й освоювати світ опосередковано, знако-вербально, прокладає між людиною й довкіллям непереборну безодню нерозуміння, позбавляє її почуття загальної співпричетності світу. Глибинне екзистенційне порозуміння людини та її космопланетарного оточення втрачається. Центр тяжіння людського буття зі сфери інстинктивно-підсвідомої поведінки переміщається в площину усвідомлено-рефлексивної діяльності, коли спостерігається процес порушення первісної нерозчленованості «Я» і не-«Я», що спричиняє дедалі чіткіше протиставлення суб'єктивного – об'єктивному, духовного – фізичному, нематеріального – матеріальному³.

Здатність до абстрактно-логічного мислення, ініційована процесом руйнації архаїчного космосу давніх співтовариств, що викликана ускладненням суспільної інфраструктури та нагнітанням атмосфери соціальної поляризації, суб'єкт-об'єктної дихотомії, – ця здатність зумовлює розвиток суб'єкт-об'єктного мислення за типом «чи-чи» (логічний закон виключення третього) та руйнацію т. зв. медіальних форм древніх мов, у яких суб'єкт і об'єкт (внутрішнє та зовнішнє) ще не диференціюються, а людина не протиставляє себе світу, наслідуючи природу, де існують лише безособові процеси й немає суб'єкт-об'єктної роздільності⁴, коли древні мови відображали стан єдності людини та світу, їх гармонію, й тому є більш довершеними, ніж сучасні мови, що ініціюють стан роздільності суб'єкта й об'єкта (людини та світу) та відображають світ, що зупинився, позбавляючи його динаміки, рухливості, життєвості.

Вербально-логічний тип осягнення буття виявляється критико-аналітичним, рефлексивним (принцип негативного зворотного зв'язку) типом у тому розумінні, що він існує у вигляді суб'єкт-об'єктних опозицій, тобто ґрунтується на законах логіки, таких як закон виключення третього («чи-чи»). Тому будь-яке ствердження будь-чого тут у прихованому вигляді несе в собі заперечення чогось іншого. Принцип заперечення, у свою чергу, виявляє вибірковість поведінки та актуалізацію волі, що діє за правилом негативного

2 Аверинцев С.С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность» / С.С. Аверинцев // Вопросы литературы – 1971. – № 8. – С. 61–63.; Аверинцев С.С. Порядок космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья / С.С. Аверинцев // Античность и Византия. – М.: Знание, 1975. – С. 281–284.

3 Стеблин-Каменский М.И. Миф / М.И. Стеблин-Каменский. – М. : Наука, 1976. – 234 с. – С. 90–98.

4 Павленко А.П. Бытие у своего порога / А.П. Павленко // Человек. – 1993. – № 5. – С. 21–48.

зворотного зв'язку – «від протилежного» (П. В. Симонов). Тобто воля є не чим іншим, як «демоном протиріччя», чи заперечення, що є когнітивною основою для формування межі між певними моментами дійсності, а це, у свою чергу, дозволяє людині відокремити внутрішнє від зовнішнього, «Я» від не-«Я» та сформувати особистісний принцип егоцентризму. Як писав Т. Манн, «Відтоді, відколи у людях зникла безпосередня довіра до буття, яка у минулі часи була прямим наслідком того, що людина від народження включалась в оточуючий її світовий лад... просичений духом релігії... відтоді... як повалилося це цілісне світопочуття та виникло сучасне суспільство, наше ставлення до людей та речей нескінченно ускладнилось, все стало проблематичним і непевним»⁵.

Втрата людиною стану тотальної співпричетності світу, їхнього взаєморозуміння компенсується розвитком егоцентричного початку, що конститує межу між «Я» та не-«Я» у вигляді другосигнальної рефлексії та системи знаків (мови) й ціннісно-орієнтаційної, когнітивно-прагматичної надбудови – світогляду.

Таким чином, витоки людського буття характеризуються первісною нерозчленованістю, «симетричністю» людини та середовища її існування, що властиво тварині, яка у своїй дії не виходить за межі переважно адаптивного ставлення до середовища, її дії спрямовано на досягнення предметної суті оточуючого світу⁶. Тварина тотожна своєму існуванню, вона не відокремлює себе від своєї життєдіяльності та характеризується предметністю, неопосередкованістю, що характерно для правопівкульового світосприйняття, яке в плані онто- та філогенезу є первісним щодо лівопівкульового аспекту психіки.

Людина, розвиваючись від правопівкульового до лівопівкульового психічного модусу, розриває ярмо неопосередковано-цілісного буття, предметного, чуттєвого ставлення до світу та включається в процес розречевлення, а потім – знову уречевлення світу на більш високому рівні предметно-рефлексивної дійсності, яка сповнюється культурологічним забарвленням, що дозволяє здійснити культурно-технократичну експансію в природне середовище, котре при цьому немовби заново створюється. Рухаючись у цьому напрямі еволюції, людина розщеплює та дискретизує світ⁷. Потім від дискретно-знакового (другосигнального, теоретичного), вербально-символічного відображення дійсності (яке дозволяє розширити обрій сприйняття, звільнитися від полону безпосередньої даності та замінити предмет символом, знаком, словом), людина знову повертається у сферу предметного світу й уречевлює непомірно розширений знаково-вербальний горизонт сприйняття до розмірів усього світу (наділяючи кожен із його об'єктів певним символічним значенням). При цьому людина одержує можливість поєднати

5 Манн Т. Собрание сочинений в 9-ти томах / Т. Манн. – М.: Худ. лит, 1960. – Т. 5. – 694 с.. – С. 163.

6 Ефимов Ю.И. Философские проблемы теории антропосоциогенеза / Ю.И. Ефимов. – Л.: Изд ЛГУ, 1981. – 192 с. – С. 64-71.

7 Дубровский Д.И. Информация, сознание, мозг / Д.И. Дубровский. – М.: Высш. шк., 1980. – 286 с.; Дубровский Д. И. Проблема идеального / Д.И. Дубровский. – М.: Мысль, 1983. – 228 с.

симетрично-правопівкульовий та асиметрично-лівопівкульовий світи, що дозволяє їй «тоталізувати» світ, бути співпричетною Всесвіту, а не лише точці, до якої її прив'язують потреби та інстинкти, як це має місце у тварин⁸. Як писав Гегель, «...людина прагне загалом до того, щоб пізнати світ, заволодіти ним та підкорити собі, і для цієї мети вона має ніби зруйнувати, тобто ідеалізувати реальність світу» [ПСС, т. 1, с. 88]. Слід відзначити, що в процесі розречевлення світу людина звільняється від його життєвого ритму, що є можливістю для побудови соціального буття, яке з позиції екзистенціалістів відчужує людину від її «істинної сутності». Це робить людську істоту двоїстою сутністю – симетрично-предметною та одночасно асиметрично-знаковою («символічною твариною», за Е. Кассирером⁹), чи, за Кантом, емпіричною та умоглядною¹⁰.

Актуальна предметна дійсність, отже, була замінена потенційною знаковою соціальною дійсністю, коли «...можливість почала домінувати над даністю»¹¹, коли виявляється перехід від пасивного до активного граматичного мовного стану¹². Потреби, які задовольнялися істотою у симетричному природному середовищі, зараз уже виявляють перешкоди, що походять із можливості диференціювати «тепер і тоді», актуальне та можливе. Виникає тривога, яку Ф. Перлз визначив як «прірву між зараз і тоді»¹³. З'являється принцип часу як лінійної сутності. Як зазначала О. П. Блаватська, «...коли Хронос зображається в момент нанесення каліцтва своєму батькові Урану, то значення цього каліцтва таке: абсолютний час повинен стати обмеженим та обумовленим. Частина відділяється від цілого для того, щоб показати, що батько богів переходить із вічної тривалості в обмежений часом простір»¹⁴.

У християнстві акт обмеження часу називається кенозісом – дією Бога, яка спрямована на світ, що призводить до необхідного самообмеження Всевишнього, що залишає місце тваринній свободі, без якої, як пише А. Мень, буття було б спотвореним відбитком свого Творця¹⁵. Час, який виникає при цьому, породжує ідею часу, яка, з погляду М. Гайо, є «початком жалю»¹⁶. Світ починає відображатися з позиції статистичного прогнозу як імовірна сутність. Тут цікавим є міф про Прометея, який «наділив людей розумом». Ім'я

8 Тейяр де Шарден Феномен человека / Шарден де Тейяр. – М.: Наука, 1987. – 240 с.; Телемедицина: Новые информ. технологии на пороге XXI века // Под ред. Р.М. Юсупова и Р.И. Полонникова. – СПб.: Изд. ТОО «Анатолия», 1998. – 488 с.

9 Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык / Э. Кассирер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 272 с.; Том 2. – 280 с.; Том 3. – 398 с.

10 Кант И. Собрание сочинений в 6-ти томах / И. Кант. – М.: Мысль, 1963–1966. – Т. 3. – 799 с. – С. 482–484.

11 Павленко А.П. Бытие у своего порога / А.П. Павленко // Человек. – 1993. – № 5. – С. 21–48.

12 Петров М.К. Самосознание и научное творчество / Петров М.К. – Ростов-на-Дону: Изд. РГУ, 1992. – 220 с. – С. 48.

13 Перлз Ф. С. Гештальт-терапия дословно / Ф. Перлз // Московский психотерапевтический журнал, № 3, 1994. – С. 143–164.

14 Блаватская Е. П. Тайная доктрина в 4-х т. – Донецк: Сталкер, 1997. – Т. 2. – 512 с. – С. 159.

15 Мень А. Сын человеческий / А. Мень. – Брюссель: Depot Legal, 1990. – 324 с. – С. 97–105.

16 Гайо М. Происхождение идеи времени / М. Гайо. – СПб., 1889. – 160 с. – С. 60.

«Прометей» означає «той, хто передбачає», «мислячий перед ділом»¹⁷. Тут здатність до передбачення, до аналітичної екстраполяції подій є чи не найважливішим чинником формування людської цивілізації.

Отже, синтетичне розщеплюється та перетворюється на аналітичне. При цьому симетрично-синтетичне стає таким, яке містить у прихованому, згорнутому, віртуальному вигляді потенцію для розгортання асиметрично-аналітичного, що можна пояснити на прикладі таких категорій логіки як синтетичне й аналітичне. Можна виділити аналітичні та синтетичні судження та знання, які пов'язані нерозривно, коли аналітичне розгортання думки виявляє лише те, що було в них приховано в синтетичному вигляді¹⁸.

Розвиток людської істоти можна інтерпретувати шляхом аналізу розвитку соціально-рольового статусу людини. Розвиток рольового статусу спочатку виявляє стан відсутності рольової диференціації, коли первісна людина (і дитина) ще не може регулювати динаміки рольових взаємин, і її рольовий статус цілком визначається імперативами зовнішнього середовища. Тут рольова активність репрезентується як передрольова, міфологічна активність, у сфері котрої зовнішнє середовище сакралізується, природа наділяється психічними властивостями й усупільнюється, постає у вигляді єдиного чуттєвого цілого. Л. Леві-Брюль у книзі «Первісне мислення», аналізуючи первісні міфи, вірування, звичаї, робить висновок про істотну відмінність свідомості первісної людини від свідомості цивілізованої людини¹⁹. Специфіка первісної свідомості характеризується тим, що вона містична, або ж магічна, у неї немає розходження між природним і надприродним, сном і явою, частиною і цілим, актуальним і потенційним. У плані логіки вона нечутлива до протиріч, непроникна для досвіду та замість спрямованості на встановлення логічних відношень між предметами підпорядковується закону співпричетності (або партиципації): визнає існування різноманітних форм передачі властивостей від одного предмета до іншого шляхом зіткнення, зараження, оволодіння та ін. Виявляється феномен взаємної трансформації, плинності рольових аспектів дійсності, коли людина може бути одночасно й самою собою, й іншим. На другому етапі розвитку рольової активності людина навчається довільно переходити від однієї соціальної ролі до іншої, що підводить її до усвідомлення відносності свого рольового статусу: вона творчим чином переборює рольову обмеженість і зливається з зовнішнім світом, вчиться бути усім, ким побажає.

Ці три стадії розвитку рольової активності людини співвідносяться з трьома стадіями морального розвитку особистості, за Л. Колбергом: передконвенційною, передморальною (тут моральні правила та вимоги є для

17 Мифологический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1991. – 736 с. – С. 451.

18 Шляхин Г.Г. Аналитическое и синтетическое / Г.Г. Шляхин // Логика и онтология. – М.: Наука, 1978. – С. 174–207.; Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. / Л. Витгенштейн. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1958. – 134 с.

19 Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль. – М.: Атеист, 1930. – 337 с.; Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 603 с.; Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М.: Наука, 1985. – 536 с.; Леви-Стросс К. Структура мифов / К. Леви-Стросс // Вопросы философии. – 1970. – № 7. – С. 152–164.

особистості зовнішніми; вона їх виконує задля уникнення покарання або отримання винагороди), конвенційною, конформною (тут моральні правила є складовими особистості людини, яка підпорядковується соціальним правилам, щоб отримати схвалення інших людей), постконвенційною стадією автономних моральних принципів, коли особистість керується в своїй поведінці універсальними моральними правилами.

Можна сказати, що шлях розвитку людини лежить до все більш опосередкованого (через знаряддя праці, знак, слово, теоретичну модель) існування, що призводить до «втрати» безпосереднього синтетичного знання, віковичної мудрості, породжуючи феномен «знання до пізнання»²⁰. Як говорять на Сході, «той, хто доводить, не знає, а той, хто знає – не доводить»²¹.

Таким чином, можна визначити два типи дійсності – симетричну та асиметричну, які насамкінець синтезуються та приводяться до цілого. Уявлення про це відповідає вченню М. О. Лосського, яке розвивається на ґрунті філософії та вбачає інтимний зв'язок всіх істот, оскільки буття кожного індивідууму не зводиться лише до відокремлених у просторі об'ємів та роздрібнених у часі процесів, а містить у собі ще більш глибоку понадчасову та понадпросторову сторону, яка надає світові характеру органічного цілого. Дане органічне ціле втілюється у феноменах квантового рівня Всесвіту, на якому він є чимось єдиним, що доводить уявлення про реальність парадоксальної дійсності, яку М. О. Лосський визначає як стан «абсолютної повноти буття». «Абсолютна повнота буття, – пише він, – є здійснена єдність всіх взаємно впорядкованих змістів буття. Цей принцип, за Лейбніцем, лежить в основі нашого світу як кращого з усіх можливих світів»²². Цей принцип може стати фундаментальним для антропного космологічного постулату, який стверджує, що людина актуалізована у дуже вузьких онтологічних (фізичних) межах Всесвіту, що ніби створений задля людини та який вписується в геоцентричну систему Птолемея, котра базується на уявленні про Землю як центр світобудови. Як сказано в кабалістському трактаті «Зогар»: «Всі вищі та нижчі світи містяться в людині; все, що створене і знаходиться у всіх світах – створене для людини»²³.

Звідси походить висновок про реальність деякого парадоксального принципу всезагальності буття. Як пише М. О. Лосський, філософське умоспоглядання встановлює з абсолютною достовірністю, що світ, який є систематичною єдністю множини елементів, не може бути первісним, самостійно існуючим: всюди, де є принаймні два елементи, що поєднуються один із одним будь-яким відношенням, повинен існувати третє начало, яке об'єднує ці два елементи та є умовою для можливості відношення між ними...

20 Крымский С.Б. Культурные архетипы, или «знание до познания» / С.Б. Крымский // Природа. 1991. – № 11. – С. 70–75.; Автономова Н.С. Миф: хаос и логос / Н.С. Автономова // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного мышления. – М.: Политиздат, 1990. – С. 30–57.

21 Хемфрейс К. Концентрация и медитация / К. Хемфрейс. – К., 1994. – 288 с.

22 Лосский И.О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа / И.О. Лосский. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с. – С. 48, 63, 125.

23 Лайтман М. Каббала. Тайное еврейское учение в 3-х частях / М. Лайтман. – Israel, 1984. – Ч. 1. – 105 с.; ч. 2. – 167 с.; ч. 3. – 167 с. – С. 5.

Звідси – висновок: якщо світ є систематичною єдністю, що просякнена відношеннями, то вище світу, як його основа, міститься «надсистемне начало».

Тут відношення абсолютизується, але саме відношення «складає річ з елементів»²⁴. Справді, змоделювати предмет через засоби, яких він не має, можна тільки на основі його відношень. Як писав А. Пуанкаре, єдиною об'єктивною реальністю є відношення речей – відношення, з якого випливає світова гармонія²⁵. Цей висновок зроблено в богослов'ї, де є визначення Трійці як сутності, в межах якої кожна іпостась існує «лише через відношення до іншої», у «коловороті любові»²⁶.

Якщо погодитись, що розвиток світу йде від контитуально-польового до дискретно-речовинного аспекту матерії, то закономірний висновок М. О. Лосського про існування двох світів – Царства Божого (де всі форми життя набувають онтологічної прозорості та взаємного просякнення) та «психоматеріального царства», де форми життя існують як відносно ізольовані сутності, що заперечують одна одну. Цей принцип заперечення відображений у визначенні життя як роботи відповідно організованої системи з утримання та розвитку антиентропійних станів за рахунок збільшення ентропії речовини середовища²⁷, тобто за рахунок руйнування зовнішнього середовища через використання його енергії та створення ентропії зовні²⁸. Взаємне заперечення форм життя проявляється на рівні принципів саморегуляції функцій організмів, де процеси характеризуються лінійним поетапним розвитком: «...кінець однієї ланки цілісної системи наче стимулює початок другої ланки... При цьому послідовно розгортаючись, ланки цілісного процесу мають щодо одна одної характер «протилежностей» (посилення однієї призводить до послаблення іншої)»²⁹.

Таким чином, розвиток розумового життя йде від неопосередкованого до опосередкованого, від мимовільної до довільної сфери психічної діяльності, від безумовно-рефлекторного до умовно-рефлекторного, тобто від необхідності до свободи (волі), бо «...відсутність в умовному рефлексі «обов'язкового» рецептивного поля та «гарантована» можливість встановлення зв'язку (точніше, взаємозв'язку) між будь-яким рецепторним апаратом і будь-яким безумовним центром є однією з головних передумов «свободи» організму, його активності»³⁰.

24 Уемов А.И. Вещи, свойства, отношения / А.И. Уемов. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 184 с. – С. 51.

25 Пуанкаре А. О науке: Пер. с франц. / А. Пуанкаре. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1983. – 560 с. – С. 277-279.

26 Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии / О. Клеман. – М.: Путь, 1994. – 384 с. – С. 66-67.

27 Козырев Н.А. Избранные труды / Н.А. Козырев. – Л.: Изд. ЛГУ, 1994. – 445 с.; Плющ Л.Н. Организмы – борцы с энтропией / Л.Н. Плющ // Наука и жизнь. – 1962. – № 4. – С. 34-45.

28 Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики / Э. Шредингер. – М.: Изд. Ин. лит., 1947. – 146 с.; Шредингер Э. Пространственно-временная структура Вселенной / Э. Шредингер. – М.: Наука, 1986. – 224 с.

29 Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности / Н.Н. Данилова, А.Л. Крылова. – М.: Изд. МГУ, 1989. – 399 с. – С. 26-27.

30 Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности. – С. 26-27.

Відтак розвиток життя здійснюється від стану необмеженого синтетичного знання до стану обмеженого множинно-аналітичного знання, що є основою для волі людини, бо воля є, перш за все, волею вибору, котра можлива тільки у множинному асиметричному світі (як пише Б. Ф. Поршнев, історія особистості – це історія альтернатив, які вона відхилила³¹), де діють відносно ізольовані один від одного, автономні, речовинні, егоцентричні істоти. Саме «...егоцентризм, – як відзначав М. О. Бердяєв, – є замкненість і безвихідність, ядуха, божевілля в собі, первородний гріх»³².

Ці уявлення зближують наукову та релігійну свідомість у розумінні еволюційної динаміки людини³³, яка (динаміка) ілюструється східною релігійною думкою, за якою людина у процесі розвитку має пройти двома шляхами життя: Шляхом Вирушення (людина відчуває себе спочатку лише «формою», тимчасовим тілесним буттям, окремим від «Я», що перебуває у своїх особових межах, куди укладена частина Єдиного Життя, та живе лише особовою користю) та Шляхом Повернення, коли втрачаються межі її особового та суспільного «Я», закінчується спрага брати – й дедалі більше зростає спрага «віддавати» (узяте в природи, у людей, у світу): так зливається свідомість, життя людини з Єдиним Життям, з Єдиним Я, – починається її духовне існування³⁴. Тут людина постає як «...громадянин світу, що є більш лояльним до людства та життя зокрема, ніж до певної його частини»³⁵. Відзначимо, що в межах іудаїзму виділено три еволюційні рівні взаємин людини та Бога: спочатку людина ставиться до Бога як «раб до свого Пана». Потім як «син до Батька», і на третьому, вищому рівні – як «чоловік до жінки»³⁶. Дещо подібне ми маємо у О. Конта, який розумів історію людства як процес поступового подолання егоїстичних рис людини. У Бхагавад-Гіті ми також можемо дізнатися, що з Господом Вішну як абсолютною сутністю людина може вступати у будь-які взаємини. «За езотеричною доктриною, еволюція розглядається не як згасання індивідуальної свідомості, а як її нескінченне розширення. Сутність не знищується, а поєднується з вселенською істотою, і її свідомість стає здатною згадати не просто сцени з життя однієї з особистостей, які розвилися на землі з її лона, але кожен зі всіх послідовностей життя протягом Кальпи, а потім і життя інших особистостей. Тобто свідомість

31 Поршнев Б.Ф. Функция выбора – основа личности / Б.Ф. Поршнев // Проблемы личности. Материалы симпозиума / Б.Ф. Поршнев – М., 1969. – С. 344–349.

32 Бердяев Н.А. Философия свободного духа / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1994. – 480 с. – С. 232, 241.; Бердяев Н.А. Самопознание / Н.А. Бердяев. – М.: Дзв, 1990. – 336 с.

33 Двойрин Г.Б. Единая голографическая информационная теория Вселенной. Научная религия / Г.Б. Двойрин. – СПб.: ИНТАН, 1997. – 252 с.

34 Бунин И. А. Сочинения в 6-ти томах / И.А. Бунин. – М.: 1988. – Т. 6. – 719 с. – С. 15.; Костюченко В.С. Классическая веданта и неоведантизм / В.С. Костюченко. – М.: Мысль, 1983. – 272 с. – С. 170.

35 Fromm E. Beyond the Chains of Illusion: My Encounter With Marx and Freud / E. Fromm. – N.Y.: Simon and Schuster, 1962. – P. 178–180.

36 Евреи и христианство (сост. П. Полонский). – Иерусалим-Москва, 1995. – 80 с. – С. 52-53.

із кінечної стає безкінечною. Але це відбувається у великий день абсолютного Воскресіння»³⁷.

У цих уривках із езотеричних творів окреслено лише половину шляху еволюції людини та людства. Річ у тім, що перш ніж людина постане перед нами як «відокремлена від всього Я», вона повинна вичерпати можливості «безособового» існування в межах «райського», соборного, польового буття. Тому розвиток суспільства виявляє дві послідовні форми життя – польову та речовинну (білково-нуклеїнову), коли розвиток йде від «райського» польового, потенційно-можливого стану до стану одиничної людини, яка одягається «у шати шкіряні» (Бут. 3, 21), від польової істоти, представника «першої раси», за О. П. Блаватською, до речовинної істоти наступних рас, а від неї – до нового ноосферного польового стану людства. Такі уявлення в цілому узгоджуються з механізмом морфогенезу як його розуміють представники новітніх біологічних напрямків, що здійснюють спробу збагнути процес морфо- та органогенезу³⁸. Цей висновок узгоджується й з розробками В. П. Казначеева та Є. О. Спіріна, які доводять, що групи протогомідів (ранні людські популяції, «людські зграї») існували в умовах єдиної польової організації, що об'єднувала ансамблі нейронних констеляцій головного мозку кожного члена таких груп, які «...могли функціонувати як єдиний «організм» на деякій території»³⁹. Останнє сприяло виникненню «розумної форми живої речовини», яка співвідноситься з такими поняттями як ноосфера В. І. Вернадського, колективне несвідоме К. Юнга, «егрегор», «універсальне психічне поле» та багатьма іншими. «Розвиток праці, культури соціальної, сімейної організації призвів до того, що первісні польові форми розумної речовини, – пише В. П. Казначеев, – «заглибилися», «замаскувалися» в нових соціальних домінантах», та збереглися в межах релігійно-міфологічного мислення та діяльності». Рання польова форма життя, як вважає В. П. Казначеев, завдячує своїм існуванням «слабким екологічним зв'язкам», при цьому реалізація феномену польової організації в первісних людських популяціях пов'язана з міфологічним цілісним «польовим» мисленням прадавніх людей, що сполучалося з обрядами, «синкретичними діями», одна з яких – «тріумфальна церемонія», яка має аналоги в сучасних явищах культури, наприклад, у рок-культурі. Слід додати, що всі тоталітарні режими орієнтувались на дух масового ентузіазму. Відзначимо й те, що «тріумфальна церемонія» є вираженням первісного спонтанно-творчого, правопівкульового початку людини, в сфері якого «Я» та не-«Я» синтезуються. Первісні свята, як і сучасні карнавальні свята, відображають акт творчості як спонтанну, звільнену від обмежень дію⁴⁰.

37 Блаватская Е.П. Избранные статьи: В 2 ч. – Ч. 1. / Е.П. Блаватская. – М.: Новый Акрополь, 1994. – 160 с. – С. 49.

38 Sheldrake R.A. New Science of Life: The Hypothesis of Formative Causation / R.A. Sheldrake. – Los Angeles, Cal.: J.P. Tarcher, 1981. – 456p.

39 Казначеев В.П. Космопланетарный феномен человека : проблемы комплексного исследования / В.П. Казначеев, Е.А. Спирин. – Новосибирск : Наука, 1991. – 304 с. – С. . 120-122.

40 Кон И.С. Введение в сексологию / И. С. Кон. – М. : Медицина, 1989. – 336 с. – С. 99.; Пропп В.Я. Фольклор и действительность / В.Я. Пропп // Аделюк Е.С. Миф или сказка? – М.: МИРОС, 1995.

Етнодинаміка найбільш виразно ілюструється еволюцією релігійних уявлень людства. Спочатку людина та оточуючий її світ були до певної міри одним цілим. Ось чому культові ритуали не відрізнялися від реальних учинків та дій людини⁴¹. Потім мав місце процес десакралізації, «відчуження від священного», «гріхопадіння», процес розгортання асиметризації людини та світу, що сприймався як «прокляття згори». Буттєва асиметрія, атомізація існування робить людину чужинцем в її приватному світі, який втратив первісну Єдність⁴². Зрозуміло, чому сучасна людина прагне до втраченого сакрального світу. Насамкінець на вершині розвитку релігійної свідомості християнський подвижник, як пише О. Клеман, весь космос сприймає як храм Бога, цей подвижник є «...священиком світу при вівтарі свого серця», який служить «космічну літургію»⁴³. Виявляється, повернення до принципу сакралізації світу, але на рівні абстрактно-понятійному, коли поширюється антропний принцип, за яким світ створено задля людини, й це творіння постає як парадоксально-сакральна річ. Можна зазначити, що спочатку люди поклонялися ідолам видимим, потім – старозавітному невидимому Богу, на зміну чому прийшло поклоніння видимому Богу – Ісусу Христу.

Цей перебіг втілювався у філософії Сходу. Тут є буддистський монах, людина, котра колись пережила «саторі» (просвітлення), а потім повернулася до звичайного існування, щоб допомогати іншим. Але весь лад її життя проникнений освяченням буденності, сакралізацією дійсності, поєднанням Нірвани та Сансари⁴⁴.

Наш час характеризується певним злиттям релігій, та водночас появою багатьох нових напрямів релігійної думки. Це пояснюється не лише екзистенційним «вакуумом», що притаманний сучасній людині, але й світоглядним та фактичним збігом релігійних доктрин. Наголошується, що «...символізм другого пришествя пов'язаний не лише з іудейсько-християнською релігією. Антропологі, історики, богослови виявили паралельні поняття у ісламі... буддизмі... зороастризмі, а також у культурах «третього світу» Бразилії та Африки»⁴⁵.

– С. 173–178.; Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / О.М. Фрейдберг. – М.: Наука, 1978. – 680 с.

41 Павленко В.Н. Культурно-историческое развитие психических процессов и теория поэтапного формирования умственных действий / В.Н. Павленко // Вопросы психологии, № 1, 1995. – С. 53–60.; Павленко В.Н. Теория поэтапного формирования умственных действий и проблема этнопсихогенеза / В.Н. Павленко, С.А. Таглин // Актуальные проблемы современной психологии. – Харьков, 1993. – С. 85–88.

42 Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов / Э. Фромм. – М.: Политиздат, 1989. – С. 143–221.

43 Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии / О. Клеман. – М.: Путь, 1994. – 384 с. – С. 225.

44 Suzuki D.T. On Indian Mahayana Buddhism (ed. E. Conze) / D.T. Suzuki. – N. Y.: Harper & Row, 1968. – P. 183.; Sytich A. The Emergence of the Transpersonal Orientation: F Personal Account / A. Sytich // The Journal of Transpersonal Psychology. – 1976. – № 1.; The Yoga of the Dream State / Evans-Wentz W. Y. (ed). – N. Y.: Julian Press, 1964. – P. 221.

45 Нэсбитт Д. Что ждет нас в 90-е годы. Метатенденции, год 2000 / Д. Нэсбитт, П. Эбурдин. – М.: Республика, 1992. – 415 с. – С. 313.

Цей колообіг ми спостерігаємо на рівні еволюції людського суспільства. Деякі марксистські філософи вважають, що комуністичне суспільство, яке є «вінцем розвитку людства», повторює його початкову стадію – первіснообщинну формацію («злидений комунізм»), але на більш високому рівні еволюції. Показовими є роздуми К. Сен-Сімона, який «золотий вік», що в легендах існував у минулому, відносив до майбутнього⁴⁶.

На рівні вищих психічних функцій, тобто на рівні функціонування півкуль мозку людини, її еволюція має досить просту схему: спочатку наявна правопівкульова дійсність, у межах якої внутрішнє та зовнішнє, «Я» та не-«Я», причина та наслідок, просте та складне, частка та ціле не відрізнялися, що виявляло стан просвітлення, в якому людина є містиком, медіумом, екстрасенсом. Потім розвивається лівопівкульова, аналітична сторона психічної діяльності, й людина розвиває аналітичні якості. Врешті-решт спостерігається процес півкульового синтезу та виходу до нейтралізації сакрального та профанного. Духовний подвижник стає на шлях поєднання вищого та нижчого, поєднує Сансару та Нірвану, коли досягає стану медитації серед чуттєвих колізій звичайного життя⁴⁷. Тут відокремлюється «нейтральний рівень» буттєвих переживань як найвищий, що поєднує суб'єктивні моделі актуальної об'єктивної реальності («форма») та віртуальної об'єктивної реальності («порожнеча»), тобто відбувається інтеграція просвітлення та затьмарення. Зрозуміло, що такий нейтральний стан неможливий без досягнення стану саторі, просвітлення⁴⁸.

Таким чином, кінцева мета розвитку людини – єдність протилежностей – означає єдність «Я» та не-«Я», досягнення стану «надсвідомості»⁴⁹, що є парадоксальною сутністю, риси якої можуть бути проілюстровані цитатою з «Мундака упанішади»: «Воно не є свідомістю зовнішнього, воно не є свідомістю внутрішнього, воно не є свідомістю ні одного, ані іншого...». Чжуан-цзи, китайський містик, який жив у IV столітті, писав: «Я і всі речі в піднебесній суть одне». Плотин говорив, що людина, яка перестає бути індивідом, обіймає собою весь світ. Цей стан, який на Сході називають нірваною, Ангеліус Сілезіус виразив так: «Я є таким же великим, як Бог, Він є таким же малим, як я... Я сам є Вічність: звільнений від дії часу, я зливаюсь з Богом та Бога зливаю з собою». Мейстер Екхарт, християнський містик XIII століття вказував, що все розмаїття, яке дане людині, за внутрішньою суттю своєю єдине. В Євангелії від Фоми сказано, що «Царство Боже усередині вас та ззовні вас»⁵⁰. Цей стан не є чимось незвичайним. Сучасний напрям психології –

46 Чалоян В. К. Восток-Запад / В.К. Чалоян. – М.: Наука, 1979. – 216 с. – С. 200.

47 Дюмулен Г. История дзен-буддизма. Индия и Китай / Г. Дюмулен. – СПб., Орис, 1994. – 337 с. – С. 45.

48 Владимирский А. К вопросу о «вибрационных уровнях» / А. Владимирский // Вопросы саморазвития человека / Под ред. В.А. Данченко. – К., 1990. – С. 136-144.

49 Симонов П.В. Сознание, подсознание, сверхсознание / П.В. Симонов // Наука и жизнь. – 1975. – № 12. – С. 45–51.

50 Russell P. The Global Brain: Speculations on the Evolutionary Leap to Planetary Consciousness / P. Russell. – Los Angeles, CA: J. P. Tarcher, 1983.

трансперсональна психологія виявила багато модифікацій цього стану, які вона визначає як надособистісні переживання⁵¹.

Психофізіологічний базис надособистісних переживань, які трансцендують простір та час, актуалізується на рівні півкуль мозку людини. Якщо брати до уваги, що права півкуля функціонує у теперішньому часі звертаючись у минуле, а ліва – у теперішньому часі звертаючись до майбутнього, то можна стверджувати: оскільки розвиток людини в онто- та філогенезі йде від правопівкульових функцій до лівопівкульових, а від них – до синтезу правого та лівого, то це означає: людина рухається від минулого у майбутнє, а від нього – до синтезу минулого та майбутнього⁵².

Зазначений шлях розвитку людини виявляє певний алгоритм досягнення людиною гармонії. Істина як «єдність протилежностей» «санкціонує» фундаментальний спосіб існування людини та світу. Це існування реалізується як дуальна сутність, що прагне стати цілісністю. Будь-яка цілісність як єдність протилежностей є дивом, яке трапляється там, де фіксується злиття двох несумісних речей. Наприклад, диво булатної сталі полягає у поєднанні двох несумісних для металів властивостей – гнучкості та твердості. Цей висновок можна проілюструвати поетичним образом Ю. Михайлова:

*Приходит срок и вместе с ним
Озноб и страх, и тайный жар, восторг и власть.
И боль и смех, и тень и свет
В один костер, в один пожар... Что за напасть!?*

Підкреслимо, що будь-яка творчість прагне досягнути стану недуальності через зіткнення полярних речей. Створення художнього світу передбачає стан, про який О. Блок писав: «В мелодии одной сплелись печаль и радость». Цікаво, що феномен єдності протилежностей використовується у межах багатьох медитативних техніках, коли поєднуються нірвана («зречення від скорбот») та сансара («світ вічних перероджень, похоті та бажань, омани почуттів і мінливих форм, народження, старості, хвороб та смерті»⁵³), хоча й теоретичний аспект феномену тут відсутній. Нагарджуна підкреслював, що царство нірвани та сансари – це одне й те ж. Тут визнається, що використовуючи релаксаційні техніки, людина має досягти такого стану, в якому процес м'язового

51 Ахмедов Т.И. Психотерапия в особых состояниях сознания (История, теория, практика) / Т.И. Ахмедов, М.Е. Жидко. – М.: Фолио, 2001. – 766 с.; Гроф С. Духовный кризис. Статьи и исследования. – Пер. с англ. / С. Гроф. – М.: МТМ, 1995. – 256 с. ; Гроф С. За пределами мозга / С. Гроф. – М.: Соцветие, 1992. – 336 с.; Гроф С. За пределами мозга. Пер.с англ. 2-у изд. / С. Гроф. – М.: Изд-во Трансперсонального Института, 1993. – 504 с.; Гроф С. Области человеческого бессознательного: опыт исследований с помощью ЛСД. Пер. с англ. – М.: МТМ, 1994. – 240 с.; Гроф С. Путешествие в поисках себя / С. Гроф. – М. : Изд. ИТП, 1994. – 342 с.; Гроф С. Области бессознательного: области исследований ЛСД-терапии / С. Гроф // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М.: Прогресс, 1990. – С. 424–499.

52 Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1988. – 288 с.

53 Шопенгауэр А. Избранные произведения / А. Шопенгауэр. – М.: Просвещение, 1992. – 479 с. – С. 132.

розслаблення супроводжується суб'єктивним переживанням росту тону та загальної активації, коли виявляється феномен розподібнення психофізіологічного тону як такого і м'язового тону, що, як правило, збігаються у «нормальному» (немедитативному) стані⁵⁴.

Єдність протилежностей як принцип осягнення істини та як принцип творчості, з якої складається життя, витікаючи з принципу полярності світу. «Життя у Всесвіті та сам Всесвіт базуються на біполярності. Немає такого явища... яке б існувало як таке, не маючи свого протиставлення чи антиподу. Всюди є два полюси – позитивний і негативний... Рівновага світу здійснюється через закон антиномій, чи протилежностей»⁵⁵. При цьому людина «...перебуває у стані постійної життєвої напруги, у біполярному силовому полі»⁵⁶, яке вона прагне перебороти, досягаючи гармонійного стану єдності суперечливих життєвих станів.

У специфічному вигляді єдність суперечностей можна розуміти як єдність півкульових стратегій обробки інформації. При цьому два фундаментальних статуси існування людини, що виражаються у прагненні одночасно до самотрансценденції та до самоідентичності⁵⁷, – правопівкульовий (самоідентичності) та лівопівкульовий (самотрансценденція) – які прагнуть поєднатися, можна зіставити з двома взаємовиключними логічними модусами, за І. Мате-Бланко – «неподільним модусом» (що формує «симетричну логіку») та «роздільним модусом» (який формує «асиметричну логіку»). Це також диз'юнктивний та недиз'юнктивний типи мислення, за А. В. Брушлінським⁵⁸; цей й відкриті (синтаксичні) та закриті (кататонічні) процеси в організмі, слабкі та сильні екологічні взаємодії⁵⁹; цей й дві групи мов, за А. Капеллою, одна з яких орієнтується на предметний, а інша – на подієвий аспект дійсності. Це й «чорний ящик», та «білий ящик» Н. Вінера. Це два види енергії, за Максимом Сповідником – гомогенна та гетерогенна (перша дозволяє пізнавати світ прямим, а друга – непрямим способом), які співвідносяться з позитивним та негативним зворотним зв'язком, а також із феноменом віри (пряме пізнання) та рефлексії (непряме пізнання).

Це й астеничний (енергодефіцитний) та гіперстеничний (енергонадлишковий) типи людини, які співвідносяться з ліво- та правопівкульовою психікою, оскільки ліва івуля «відповідає» за процеси

54 Бахтияров О.Г. Постинформационные технологии: Введение в психонетику / О.Г. Бахтияров. – К.: Экспир, 1997. – 160 с. – С. 118.

55 Клизовский А.И. Основы миропонимания Новой Эпохи / А.И. Клизовский. – Минск: Моган-Вида-Н, 1995. – 816 с. – С. 512.

56 Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. – С. 210.

57 Франкл В. Человек в поисках смысла. – С. 339.

58 Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование / А.В. Брушлинский. – М.: Мысль, 1979. – 230 с.; Брушлинский А.В. Проблема непрерывного-прерывного в науках о человеке / А. В. Брушлинский // Человек в системе наук. – М.: Наука, 1989. – С. 73–81.; Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / А. В. Брушлинский. – М.: РАН. Ин-т психологи, 1994. – 109 с.; Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «Модэк», 1996. – 392 с.

59 Казначеев В.П. Космопланетарный феномен человека : проблемы комплексного исследования / В.П. Казначеев, Е.А. Спирин. – Новосибирск : Наука, 1991. – 304 с. – С. 218, 257.

гальмування, а права – збудження⁶⁰, крім того, процес гальмування передбачає значно більші витрати психічної енергії, ніж процес збудження⁶¹. Тут доречно сказати й те, що, як виявили дослідження, для формування багатозначного образного (правопівкульового) контексту потрібно менше затрат енергії, ніж для формування однозначного (лівопівкульового), впорядкованого контексту⁶².

Ліва півкуля сприймає світ як наукову реальність і виражає при цьому скептико-аналітичний, однозначний (а тому – догматичний) спосіб пізнання світу, притаманний науковій свідомості. Як писав Б. Рассел, «...науковий стан розуму є або скептичним, або догматичним»⁶³, що повністю узгоджується з дослідженнями у сфері асиметрії мозку людини⁶⁴, які показують, що домінування лівої півкулі робить людину догматиком, який відірваний від реальності та сприймає світ через силогізми й аналіз, у час коли домінування правої півкулі наділяє людину здатністю сприймати світ таким, як він є, спираючись при цьому на свій досвід.

Права півкуля сприяє розвитку наївно-реалістичного, актуально-дійсного, а ліва – абстрактно-теоретичного, потенційно-можливого світосприйняття. Злиття півкульових стратегій пізнання світу дає вихід у сферу парадоксального буття, в якому фактичне та фіктивне не диференціюються, коли світ є єдиним потоком існування, де живе та неживе, матеріальне та ідеальне, психічне та фізичне представлені, з одного боку, як безсумнівні протилежності, а з другого, – як проекції єдиної сутності, тобто як одне й те ж. Тут, з одного боку, ми маємо містичне ставлення до світу, де частина та ціле здатні переходити одна в одну, а з іншого, – є здатність до тонкого розмежування та розрізнення найдрібніших відтінків та деталей цілого. Тут, з одного боку, світ розуміється як ілюзія, де все умовно та відносно. З іншого, – світ сприймається з повною довірою, коли до всього людина ставиться найсерйозніше та буквально-конкретно.

Знаково-символічна природа лівої півкулі передбачає мислення жорстко однозначне у плані маніпуляції знаками, й багатозначне у плані співвідношення знака та речі, яку цей знак позначає: ліва півкуля розуміє умовність такого співвідношення. Звідси, зовнішній світ сприймається як ілюзія, а внутрішній (знаково-вербальний, «духовний») – як єдино істинний світ символічних форм.

Емоційно-образна (афективна) природа правої півкулі передбачає однозначне сприйняття світу у плані магічної маніпуляції речами як магічними

60 Голубева Е.А. Индивидуальные особенности памяти человека / Е. А. Голубева. – М.: Педагогика, 1980. – 151 с. – С. 58-120

61 Гуревич Л. Этюд о темпераменте / Л. Гуревич // Знание – сила. – 1981. – № 1. – С. 29–31.

62 Ротенберг В.С. Мозг. Обучение. Здоровье / В.С. Ротенберг, С.М. Бондаренко. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.; Ротенберг В.С. Поисковая активность и адаптация / В.С. Ротенберг, В.В. Аршавский. – М.: Наука, 1984. – 192 с.; Ротенберг В.С. Гипноз и образное мышление / В.С. Ротенберг // Психологический журнал. – Т. 2. – 1985. – № 6. – С. 23–34.; Ротенберг В.С. Мозг. Стратегия полушарий / В.С. Ротенберг // Знание – сила. – 1984. – № 6. – С. 54–57.

63 Колесников А.С. Свободомыслие Бертрانا Рассела / А.С. Колесников. – М.: Мысль, 1978. – 133 с. – С. 52.

64 Деглин В.Л. Лекции по функциональной асимметрии мозга человека / В.Л. Деглин. – Амстердам – Киев: Изд. АПУ, 1996. – 151 с.

символами (на рівні первісного, пралогічного мислення), та багатозначне у плані співвідношення конкретних речей у процесі маніпулювання ними, коли стирається різниця між природним та надприродним, коли, як писав Л. Леві-Брюль, свідомість нечутлива до протиріч і, замість спрямування на встановлення логічних відношень між предметами, підпорядковується закону співпричетності, що передбачає визнання існування різноманітних форм передачі властивостей від однієї речі до іншої шляхом зіткнення, зараження, наговору тощо⁶⁵. Звідси, зовнішнє середовище сприймається як єдино дійсний світ, а всі внутрішні індивідуальні прояви людської психіки нівелюються та зводяться до ілюзії.

Функціональне злиття півкуль передбачає інтеграцію півкульових «ідеологій», коли грань між внутрішнім, індивідуально-особистісним, та зовнішнім, соціоприродним (яке втілюється у поняттях «колективних уявлень, за Е. Дюркгеймом, чи «колективного несвідомого», за К. Юнгом), стирається. Вигадка та реальність більш не протистоять одна одній. Цей стан, як ми вважаємо, є дивовижним через те, що породжує надмірну поблажливість до всіх істот, а людина усвідомлює себе як дещо неповторне й одночасно сприймає світ у всьому його розмаїтті як маніфестацію самої себе. На Сході цей стан називають просвітленням, коли людина відкриває у собі Довершену істоту. На Заході християнство також підводить людину до думки про її богообрання. «Бог став людиною для того, щоб людина змогла стати Богом», – читаємо ми у св. Іринія, у працях святих Афанасія, Григорія Богослова, Григорія Нісського. «Я такий же великий, як Бог, Він такий же малий, як я... Я сам є Вічністю: звільнений від дії часу, я зливаюсь з Богом і Бога зливаю з собою», – читаємо у Ангелуса Сілезіуса. «Я цар – я раб, я Бог – я черв», – знаходимо у Г. Р. Державіна.

1.2. ІНТЕГРАТИВНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ, ЇЇ ФІЗИЧНОГО Й ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Найактуальнішою у світі для людини є вона сама. Найбільш суттєвою ж проблемою для людини є її ставлення до світу, в якому вона існує. Це ставлення між внутрішнім та зовнішнім об'єктивується у вигляді двох полярних характеристик живої істоти, що виявляють два полярні етичні типи – альтруїста та егоїста, які в більш специфічному вигляді можна співвіднести з двома юнгівськими психологічними рисами – екстравертованістю та інтравертованістю. Перша риса визначає екстраверта – людину, яка в морально-психологічному плані орієнтована зовні, друга риса притаманна інтроверту, що орієнтований усередину своєї особистості.

⁶⁵ Леві-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леві-Брюль. – М.: Атеист, 1930. – 337 с.; Леві-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леві-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 603 с.

Зрозуміло, що диференціація людини на два суперечливі типи – альтруїста та егоїста – це доволі «штучна» акція, бо вони не існують у чистій формі. Однак для уточнення результатів нашого аналізу слід розглядати ці полярні типи як реально існуючі.

Егоїзм передбачає, що людина керується тільки своїми інтересами, виходячи зі свого внутрішнього єства («Я»), не рахуючись із інтересами зовнішнього середовища. Альтруїзм – це готовність йти назустріч інтересам зовнішнього світу, інших людей та відкладати свої потреби, своє «Я». Тут ми маємо два протилежні типи пристосувальних реакцій, коли егоїст пристосовує світ до себе, а альтруїст, навпаки, пристосовує себе до світу.

Зрозуміло, що егоїст проводить жорстку демаркаційну лінію, яка розділяє його та зовнішнє середовище. Вся життєдіяльність егоїста спрямована на підкорення світу своїм потягам, крайнім проявом чого є політика «випаленої землі», скерована на руйнування всього, що може стати на заваді його волевиявленню. Така людина, як писав А. Шопенгауер, який відносив весь рід людей до егоїстів, може, якщо для цього не буде перешкод, вбити іншу лише задля того, щоб помазати свої чоботи її жиром. Слід сказати, що егоїст, який себе ставить над усе, бореться із зовнішніми обставинами та, як вважав Сенека, при цьому стає їх рабом, оскільки формує свою поведінку виходячи з відношень між своїми бажаннями та зовнішніми обставинами (принципом реальності, за З. Фрейдом), що почасти перешкоджають здійсненню цих бажань. Егоїст протиставляє себе світу, бо він служить тільки собі (чи, принаймні, своїй родині, роду, народу, тобто завжди – чомусь обмеженому в просторі та часі необмеженого космосу). Егоїста, таким чином, можна уявити точкою в космічному океані життя, він – дискретна, «речовинна», відносно ізольована істота, яка існує за принципом зворотно-кореляційної залежності, негативного зворотного зв'язку: будь-якій дії зовнішнього світу він кидає виклик та протидіє, оскільки світ він сприймає ворожо – через призму своєї головної якості – дискретності.

Бажання служити собі призводять до страждань, які актуалізуються через перешкоди на шляху самозадоволення. Тобто, як вчить буддизм, джерелом страждань є бажання, які окреслюють психофізіологічні межі індивідуума: наближаючи до себе свої бажання, людина одночасно наближує й небажані страждання та стає жертвою «вічного прокляття» – мусить розділити муки Тантала, постійно черпає решетом Данаїд, одвічно прикована до колеса Іксіона...

Альтруїст не бореться з зовнішніми обставинами, а підкоряється їм, звільняючись від їх тенет: у нього немає своїх бажань, він приймає всі вимоги зовнішнього середовища, підставляючи праву щоку, коли вдарили по лівій. Альтруїст живе за принципом прямо-кореляційної залежності, позитивного зворотного зв'язку, оскільки підкоряється будь-якій зовнішній дії та уподібнюється їй. Тому він не обмежений контурами свого тіла, а «розлитий» у Всесвіті, виявляючись континуальною, «польовою» сутністю. Він служить світові тому, що є цим світом, не окреслюючи себе, не відокремлюючись від

зовнішнього середовища. Ось чому метафізичні розміри альтруїста прямують до нескінченності.

Тлумачення дихотомії «егоїзм – альтруїзм» дозволяє зрозуміти погляди М. О. Лосського, який наш матеріальний світ називав «психоматеріальним царством відносно непроникних утворень», яке цей мислитель протиставляв Царству небесному – середовищу взаємнопроникних польових форм життя, які будують соборне буття. Цей висновок відповідає буддистській доктрині, де ми дізнаємося, що «...егоїзм – це закон матерії, яка перебуває на низхідній дузі, в той час як альтруїзм – це закон духу». Ми бачимо, що уявлення про Царство Небесне передбачає розуміння як «польової» сутності, що характеризується якостями монади, яка не має просторово-часової локалізації. У системі ведизму ця польова сутність відповідає реальності потойбіччя – девахану, де реальність постає у єдності та однорідності свідомості та буття.

Відношення «альтруїзм – егоїзм» можна співвіднести з дихотомією «єдине – множинне», протиріччя між якими, як писав О. Ф. Лосєв, знімається у категорії Цілого (чи у категорії «сили»), оскільки альтруїст творить єдиний, а егоїст – множинний «простір» життя. Крім цього, дана дихотомія виявляється в контексті взаємодії політичних сил суспільства – правих, лівих та центристів; останні прагнуть інтегрувати політичні тенденції правих та лівих.

Така тріадичність втілюється в трьох типах осягнення буття – чуттєвому, раціональному та медитативному. В більш специфічній формі ці типи пізнання світу відображаються в трьох стратегіях відображення світу півкулями головного мозку людини – правою (цілісно-чуттєвою), лівою (дискретно-раціональною) та станом їх синтезу, який, як доводять енцефалографічні дослідження, має місце саме при функціональній узгодженості півкуль.

У плані культурно-історичного розвитку людства П. О. Сорокін відзначав три культурно-аксіологічні типи спільнот, які послідовно змінюють один одного в соціогенезі – чуттєвий, надчуттєвий та проміжний ідеалістичний. Ця динаміка подібна до індивідуально-особистісної динаміки людини в плані онто- та філогенезу.

Розуміння тріадності можна поглибити, якщо подати ідею С. К'єркегора про три типи поведінки людини – естетичну, етичну та релігійну. Цікаво, що Е. Кречмер також розділяв людей на три типи – шизотимний (естет), циклотимний (мораліст) та проміжний між ним – віскозний, а С. К'єркегор відрізняв два типи людей – естетика та етика. На Сході відрізняють дві градації ментальності – інтелектуальну, чи благоговійну, та одухотворену, або практичну.

Діалектична рівновага двох протилежних модусів буття – континуального та дискретного («Я» та не-«Я», внутрішнього та зовнішнього), як зрозуміло з вищевикладених роздумів, передбачає наявність чогось третього, деякої межі, що парадоксально пов'язує протилежні сутності та забезпечує їх взаємодію. Розглянемо деякі її аспекти.

Перетворити егоїста на альтруїста можна, якщо перший буде дотримуватись принципу «розумного егоїзму», заклик до якого міститься в таких словах: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме

чинить їм і ви» (Мф. 7, 12). Цей принцип є штучним та досить наближеним вираженням стану альтруїзму, що відзначав ще Ф. де Ларошфуко, коли стверджував, що люди прагнуть до справедливості й засуджують несправедливість радше тому, що бояться стати жертвами несправедливості. Таким чином, принцип «розумного егоїзму» передбачає акт придушення своїх егоїстичних поривань, про що Г. Спенсер писав: немає такої соціальної алхімії, яка б одержала золоту поведінку зі свинцевих інстинктів. Якщо вважати, що світ населений егоїстами, то його разом з З. Фрейдом, А. Адлером, Е. Фроммом, В. Франклом та ін. можна назвати «ареною придушення людських потягів», «ареною боротьби за владу», оскільки істота, яка займає вище положення на шаблях піраміди влади, одержує можливість практично безперешкодно реалізовувати свої егоїстичні поривання.

Таким чином, для егоїстів світ є комплексом двоїстих прагнень: з одного боку – до влади, а з іншого – до придушення своїх егоїстичних потягів, які, як стверджував З. Фрейд, можуть сублімуватися в акти творчої діяльності. Це придушення виражається у формі нещирої поведінки, в той час коли альтруїста вирізняє щирість, прямота, спонтанність поведінки, чистота совісті, яка, писав С. К'еркегор, не знає мук вибору, і якщо такий вибір здійснено, – перед нами результат аморальної угоди людини зі своєю совістю. При цьому, як вважав А. Маслоу, совість, що не знає вагань, є прерогативою самоактуалізованої особистості, яка характеризується спонтанністю та щирістю, певний натяк на що нам дає Біблія, де лунає заклик – «хай твоя права рука не відає, що робить ліва». Слід сказати, що в буддизмі та даосизмі прямота та відкритість є характеристиками духовного подвижника. Нещирість передбачає розпорошеність людської істоти, яка бажає та думає в один спосіб, а говорить та діє – в інший.

Різні галузі психологічної науки – психоаналіз, нейролінгвістичне програмування, шизоаналіз, архетипальний аналіз та інші – у свій час відкрили, що людина часто не усвідомлює своїх справжніх потягів, коли між свідомістю та підсвідомістю пролягає безодня, яка породжує «когнітивний дисонанс» (Е. Фромм визначав насолоду як процес зняття напруги). При цьому людина постає дихотомічною сутністю з наявністю психотерапевтичних проблем, які розв'язуються шляхом досягнення стану гармонійного синтезу дискретних складових егоїста шляхом поєднання внутрішнього та зовнішнього, коли, як писав З. Фрейд у книзі «Я та Воно», – «...де було «Воно», постає «Я».

Існує багато психотерапевтичних методик, які базуються на принципах реакції, катарсису, вікової регресії, рібефінгу (нового народження) тощо й неспростовно свідчать про те, що кінцевою метою розвитку людини є досягнення стану гармонії її психофізіологічних аспектів, синтезу право- та лівопівкульового світосприйняття, єдності митця та мислителя в межах однієї істоти, досягнення стану духовної особистості, яка гармонійно поєднує полярні буттєві тенденції світу.

Як було сказано вище, розвиток людини відбувається від правої чуттєво-експресивної містично-релігійної, «альтруїстичної» півкулі мозку (в функціональних межах якої людина емпатійно єднається зі своїм оточенням, не

відокремлюючи «Я» та «не-Я», що передбачає ставлення до світу зі щирістю та тотальною довірою) до лівої раціонально-логічної особистісно-рольової, скептико-рефлексивної, «егоїстичної» півкулі, в межах якої людина спроможна відрізнити себе від оточуючого світу, розвиваючи здібність до волевиявлення, яке здійснюється саме за умов дискретно-теоретичного світосприйняття. Потім, у міру старіння, півкульова асиметрія поступово нівелюється та природно досягається стан півкульового синтезу, коли егоїст та альтруїст зливаються в єдину – тобто людина усвідомлює себе як окрему сутність, інкорпоровану в життєвий простір Всесвіту та таку, яка складає з ним єдине ціле, коли, як писав П. О. Флоренський, містик та аналітик поєднуються в одній особі. Як пише Б. С. Бакулін, «...якщо містицизм без розуму сліпий, то розум без містики веде до відособлення індивіда, духовної пихатості та вироджується в пусту діалектику та схоластику...». Однак це не означає, що гармонія, стан духовності як мета людського життя принципово досягається у похилому віці, який на Сході вважається головною умовою для реалізації людиною її духовного призначення. Стану гармонії можна досягти будь-коли за умов наявності розвинених півкуль мозку, які, по суті, є психофізіологічним фокусом людського організму.

Розвиток від правопівкульового до лівопівкульового, – до духовного цілісно-парадоксального світорозуміння – надсвідомості, за П. В. Симоновим (коли світ виявляється як єдиним, так і множинним, як складним, так і простим, як чуттєвим, так і раціональним...) означає, що людина розвивається від стану дитинства до дорослості. Потім, у похилому віці людина, збагачена життєвим досвідом та здатна до концептуально-теоретичного мислення, по суті перетворюється на дитину з її пластичною динамічною психікою та безпосередністю сприйняття світу (слід сказати, що пластичність є одним із базових елементів творчих здібностей).

Цей висновок підтверджується даними електроенцефалограми (ЕЕГ) мозку. Річ у тім, що в ідеалі розвиток мозку людини проходить від низькочастотних ритмів (у дитини), до високочастотних у дорослого та повертається до низькочастотних у людини похилого віку. Дещо подібне ми спостерігаємо в процесі розвитку всього суспільства, яке рухається від правопівкульового релігійно-міфологічного до лівопівкульового науково-раціонального типу осягнення буття, що передбачає актуалізацію відповідного типу соціального устрою. Тобто в онто- та філогенетичному розвитку людини дослідники виявляють певну симетрію та єдність. Цей факт поглиблює розуміння філософського принципу єдності світу, який передбачає повну онтологічну інтегрованість людини в буття.

Стан цілісності, гармонії людини передбачає стан позитивних емоцій, тотальне прийняття світу, фундаментальний оптимізм. Цей стан можна пояснити інформаційною теорією емоцій П. В. Симонова, яка доводить, що негативні емоції випливають із нестачі інформації про актуальну потребу. Можна сказати, що стан фундаментального оптимізму – це стан повної інформованості людини про світ, відсутність будь-якої невизначеності як у плані інформації, так і досвіду. Саме це дозволяє ставитися до оточуючого світу

з цілковитою довірою, щирістю та відкритістю, бути альтруїстом та одночасно усвідомлювати себе як дещо окреме та неповторне, тобто бути егоїстом, поєднуючи дитину та дорослого. Цей стан є насамперед відмовою від страху. Так, В. Джемс у книзі «Розмаїття релігійного досвіду» наводить приклади того, як зміна світогляду людини, що відмовилась від страху та занепокоєння – вічних супутників нашого життя, – трансформує її поведінку та психофізіологічну сутність. Зміни, що сталися, різні: «Я був вражений тим, наскільки зросла енергія та стійкість мого духу, наскільки я зробився сильнішим у всіх життєвих зіткненнях і як мені хочеться все утверджувати та все любити», – пише про себе «новонавернений». Ми бачимо, що тут людина постає як щира, альтруїстична та одночасно стійка та егоцентрична сутність, що сприймає світ із повною довірою й одночасно здатна діяти як окрема вольова одиниця.

Як вважають деякі дослідники, істинним джерелом пацифічної поведінки є «занурення індивідуальності в глибину життя, коли особистість людини входить у контакт із її божественним смислом і мудрістю». Крім того, фізіологічні механізми свідчать: при усвідомленні стимулу виникає локальна активація структур кори головного мозку, а неусвідомлений стимул призводить до більш слабкої та обширної активації цих структур, тобто побудова сенсу через усвідомлення приводить до активації психофізіологічних реакцій людини. Права та ліва півкулі роблять різні висновки про те, що відбувається довкола людини, тож якщо ці висновки не узгоджені взаємно, то людина стає як агресивно-негативною сутністю. Таким чином, медитативно-цілісний світогляд впливає зі збігу суджень, які роблять права та ліва півкулі.

Агресивність людини походить із її активного, егоцентричного начала, тобто з чинника, який розділяє внутрішній та зовнішній світи. Цей висновок підтверджується дослідженнями О. Ф. Кінцеля, який довів, що злочини й насилля зумовлені тим, що злочинці мають надзвичайно жорстку межу між своїм «Я» та зовнішнім світом, тобто їх «буферна зона» (особистий простір, у якому вони відчують себе комфортно) більший у декілька разів, ніж буферна зона звичайної людини. Дослідження доводять, що німці відчують свій індивідуальний простір більш ніж інші народи Європи, що сприяло їх військовим експансіям. Ця особливість зумовлює архітектуру Німеччини, тому що тут споруди мають функціональне завдання дещо ізолювати людину від оточуючого світу.

Людина, що є відкритою системою, яка сприймає світ довірливо, поєднуючи полярні його аспекти, є творчою людиною, оскільки, як показують експерименти, люди з високим творчим потенціалом краще асоціюють поняття з протилежними значеннями, ніж із подібними. Творчість як процес поєднання контрастних сутностей та створення нових сенсів є провідною рисою еволюційного механізму. Як пише Ф. Клікс, «...найважливіша передумова появи нової якості закладається тоді, коли дві системи, що незалежно виникли для виконання різних функцій, вступають між собою у взаємодію. Ця взаємодія породжує нову якість, при цьому дві витокові структури зберігаються в новій функціональній єдності як її часткові підсистеми». За В. С. Ротенбергом, творчі

люди можуть пережити стан непевності, маючи спроможність задумувати та використовувати одночасно декілька протилежних або суперечливих ідей, понять, уявлень. Як наслідок, творчі люди можуть досліджувати зв'язки, недоступні прихильникам ясності й однозначності.

Одночасно з творчістю метою розвитку людини є й наріжна її властивість – здатність включати полярні аспекти світу в єдиний концептуальний і онтологічний контекст, тобто сприймати світ як дещо єдине через здібність відображати його як дещо багатозначне, що притаманне саме правопівкульовій (альтруїстичній) стратегії світосприйняття. Як вважають дослідники, одна з суттєвих причин неврозів та психічних захворювань – недостатньо розвинене образне мислення, нездатність до «багатозначних контекстів», що актуалізується в основному як функція правої півкулі. Саме правопівкульові стани психіки (гіпнотичний стан, наприклад) значно підвищують творчі здібності людини, а установка медитації на «відключення концептуального мислення», тобто на відключення лівопівкульових функцій, пояснює ефект творчогенності медитативних станів, на які спрямовується практика деяких навчальних закладів США. Людина як замкнута система характеризується тим, що її біоритми не узгоджуються з ритмічним «малюнком» космосу. Звідси походить адаптаційний синдром як характерна особливість стресу, що призводить до захворювань організму.

Виникає питання: що за світогляд дозволяє, по-перше, ставитись до Всесвіту з цілковитою довірою, і, по-друге, дає можливість повного володіння інформацією про світ? Цей світогляд, безсумнівно, передбачає сприйняття світу як довершеного та гармонійного, в межах якого все абсолютно узгоджено та відсутня будь-яка невизначеність щодо окремої людини та всього універсуму. Висновок про гармонічність та раціональність нашого світу зроблено на основі антропних аргументів сучасної космології, які свідчать, що світ базується на законах гармонії. Гармонія як єдність «Я» та «не-Я», фактологічного та етичного, означає усвідомлення цілісності світу, в якому панують закони балансу (збереження матерії та руху), що на рівні етичної реальності передбачає наявність законів відплати та покари. Тобто усвідомлення фундаментальної єдності світу – це розуміння того, що будь-яка негативна дія чи думка, спрямована назовні, обов'язково знайде свою протидію та повернеться до свого агента. Нагадаємо, що сучасна наука – квантова фізика – доводить: світ на його фундаментальному квантовому рівні є єдиним нерозривним комплексом, де причина та наслідок, єдине та множинне, складне та просте, минуле та майбутнє... не диференціюються.

Відповідь на друге питання щодо стану повного володіння інформацією про світ є досить дивною. Відомо, що, за теорією інформації, максимальний рівень інформації, який наближається до нескінченності, виражає подію (чи істоту), імовірність якої наближається до нуля. Цю подію, чи Істоту, можна вважати Богом, імовірність Якого, як пише А. Мень, наближається до нуля. Ми бачимо, що відповідь на друге запитання є парадоксальною.

Слід сказати, що єдність людини та світу передбачає також єдність морального та фактологічного, коли психічне та соматичне, фізичне та свідоме

поєднуються. На перший погляд, такий висновок не є чимось оригінальним, оскільки лікарям добре відомо, що, наприклад, при захворюванні серця розвивається кардіогенний психоз, який може проявлятися у вигляді депресивно-параноїдальних синдромів. Нефрогенний психоз викликається захворюванням нирок та характеризується синдромами порушення свідомості. Тобто, кожне соматичне захворювання має чіткі психічні наслідки.

Якщо соматика впливає на психіку, то психіка на соматичну – теж. Із позиції синергетики організм людини є цілісним, і в його межах немає більш або менш важливого. Тут соматичний комплекс впливає на світогляд людини, а світогляд визначає її соматичну. Наприклад, якщо при оборонній реакції організму судини рук, ніг та голови звужуються, то людина, яка постійно перебуває під впливом стресу, буде страждати на цілий комплекс захворювань, основним симптомом яких є звуження судин кінцівок.

За словами А. Маслоу, «...більшість психіатрів і багато психологів та біологів повинна визнати, що практично всі хвороби й, можливо, всі хвороби без винятку є психосоматичними, чи органічними». У багатьох дослідженнях показано, що, наприклад, травматизм у людей детермінується психологічними чинниками. Існують дослідження, які доводять зв'язок між рівнем злочинності й автомобільними аваріями, коли людина, яка характеризується значною агресією (злочинець), підсвідомо шукає умови для самознищення.

Існує думка, що хвороби зору впливають з підсвідомої потреби «вимкнути» свій зір через небажання бачити щось неприємне. Також альфа-ритміка мозку характеризує спокійний, врівноважений стан людини. Відомо, що стимули зорової модальності призводять до депресії альфа-ритму. Таким чином, зрозуміло, коли людина бажає відключитись від стресорного середовища, вона підсвідомо може вмикати механізми розвитку альфа-ритмічної активності мозку, що призводить до конфлікту з органами зору.

Відтак, метою розвитку людини є стан духовності, який передбачає єдність людини та світу, поєднання індивідуально-особистісного та соціально-історичного, штучного та природного, свідомого та підсвідомого, чуттєвого та раціонального, альтруїстичного та егоїстичного, континуального та дискретного, містичного й аналітичного... Стан духовності, отже, є парадоксально-медитативним, типовим для людини, якій притаманні реактивність, спонтанність поведінки, щирість, відкритість, рівновага дії та думки, психофізіологічний баланс, фундаментальний оптимізм, позитивне ставлення до світу, утвердження любові та єдності всіх істот при наявності розвиненого комплексу Его (як здатності людини відокремлювати себе від зовнішнього світу). При цьому розкривається «таємниця любові», оскільки, як пише А. Маслоу, почуття любові передбачає некерування об'єктом любові. Але людина може не прагнути до маніпулювання цим об'єктом лише у тому разі, коли не боїться за нього, а у цьому разі людина має любити весь світ та ставитися до нього з повною довірою, коли любов виявляється тотальною, абсолютною сутністю. Довіра ж до світу передбачає віру у принцип упорядкованої цілісності світу, тобто у його гармонію та справедливість, яка регулюється певним абсолютним принципом (Богом).

Слід відзначити й те, що стан цілісності, відкритості суб'єкта зовнішньому світу, «вихід за межі» початкового рівня перетворення ситуації є інтегральними параметрами будь-якої творчості. З іншого боку, творчість передбачає спонтанно-інтуїтивну, «самореалізовану» поведінку, некритичне ставлення до оточення, а також його повне прийняття, любов. Зрозуміло, що спонтанність – це надчутливість до світу та відкритість, пасивність, пластичність психічних процесів. Цей стан некритичної пластичності та любові є станом відсутності інструментально-вольового ставлення до світу як сутності, якою можна маніпулювати.

Відтак, проведений аналіз дозволяє констатувати, що спочатку людина народжується – у відомому сенсі – як щось злите зі своїм безпосереднім оточенням, коли вона не має особистісного самовизначення й існує принципово у сфері реальності (Ж. Піаже). Потім формується людське «Я», особистість як щось відносно автономне та самодостатнє. Врешті-решт, на найвищому рівні розвитку людина відчуває потребу в цілісності, злитті зі світом як у сфері своїх доволі деформованих техногенним середовищем фізіологічних функцій, так і на рівні ціннісно-світоглядного та культурно-естетичного аспектів буття. Саме на цьому найвищому рівні розвитку досягається стан духовності як гармонії людини та світу, до якої прагнули найбільш духовно піднесені мислителі всіх часів і народів.

Отже, розвиток духовності людини передбачає формування механізму її цілісної інтеграції у своє соціо-космопланетарне оточення. Розглянемо цей процес більш докладно. Психологічні дослідження доводять, що високий духовний потенціал особистості суттєво впливає на її загальний розвиток і позначається: переважанням стилю співпраці у спілкуванні; відсутністю егоцентричної спрямованості; орієнтацією на духовні, буттєві цінності (такі як вірність, доброзичливість, допомога потребуючим, гармонія з природою); проявом емпатійності.

Усе різноманіття духовних цінностей людства фокусується довкола фундаментальної тріади: Істини, Добра, Краси. Кожен із елементів тріади є специфічним способом осягнення й освоєння світу людиною. Пізнання Істини передбачає використання праксеологічного способу відображення світу, у спектрі якого людина сприймає світ як діяльнісна істота. Прагнення до Добра залучає аксіологічні (морально-етичні) ресурси психічної діяльності, спрямованої на моральне освоєння світу. Осягнення Краси передбачає відображення світу в сфері гностично-перцептивно-афективного сприйняття дійсності людською істотою. Єдність зазначеної тріади реалізується у сфері людської життєдіяльності.

Відтак, якщо людина осягає й освоює саму себе та довколишній світ у єдності Істини, Добра та Краси, то результатом його осягнення є в ідеальному плані – світогляд, система цінностей (аксіологія), а в матеріально-фізичному плані – поведінка та діяльність (праксеологія). Положення про єдність Істини, Добра та Краси нині актуалізується у вигляді синергетичної (цілісної, холодної) парадигми розвитку людини, що розглядає в нерозривній єдності всі перераховані вище складові життєвої активності людини. Тому осягти Краси

людина не може поза досягненням Істини та Добра, що, зрештою, конститує ціннісно-світоглядний та діяльнісно-поведінковий аспекти людського самовираження та самореалізації. Проведені експерименти Інституту кінесології США підтверджують цей зв'язок. Дослідники, вивчивши численні психофізіологічні показники організму людини в умовах її комунікації з іншими, дійшли висновку: якщо спілкуються дві людини, життєвий (енергетичний) тонус однієї з яких є вищим, ніж іншої, то життєва енергія «перетікає» до іншої, й це фіксують прилади: її життєвий тонус зростає, а іншої людини – еквівалентно знижується.

Цікаві й висновки Г. І. Косицького, який проводив дослід з двома групами пацюків, яких навчали долати перешкоди. Перша група пацюків була поставлена в умови, коли перешкоди можна було здолати, а друга група – ні. Відтак, перша група була успішною, а другу навчали неспішності, безпорадності. Через декілька поколінь успішній і неспішній групам пересадили клітини раку. Перша група вижила вся, друга – вся загинула. Важливо, що серед випускників Гарвардського університету відмінники мають найбільшу тривалість життя⁶⁶.

Таким чином, позитивний настрій та позитивне ставлення до світу є чинниками підвищення життєвого тону людини з усіма соціальними й медико-біологічними наслідками. Наріжним чинником здоров'я людини є її світогляд – інтегральний принцип психічної та соматичної цілісності людини. Про це опосередковано засвідчує адаптаційна реакція людини на стрес: експерименти Г. Сель'є засвідчили, що будь-яка специфічна стресорна дія на організм викликає у ньому єдину реакцію, яку можна визначити як «симптом хвороби взагалі», коли на розмаїття специфічних подразників середовища організм реагує неспецифічним, узагальненим чином. Це дозволяє припустити, що всі специфічні стресорні подразники (які мають єдиний функціональний наслідок – стрес) на їх глибинному (перцептивно-гностичному) рівні реагування пов'язані з вищим регулятором поведінки людини – її свідомістю і, відповідно, певною системою ціннісних орієнтацій.

У цьому контексті науковці з Томська (Росія) дослідили зв'язок між соматичним та душевно-духовним аспектами здоров'я. У різних людей вивчалися еритроцити крові, які постачають енергію людському організму, оскільки переносять кисень. У крові психічно здорових людей червоні кров'яні клітини – правильної дископодібної форми, рівномірно заповнюють увесь внутрішній простір судин. Під мікроскопом у крові людей, які страждають на шизофренію, багато спотворених еритроцитів неправильної форми. У багатьох клітин пошкоджена мембрана: розірвана в кількох місцях, нерівномірно потовщена, відшарована від внутрішнього вмісту. Такі ж пошкодження науковці виявили в еритроцитах розумово відсталих пацієнтів, крім того, в багатьох клітинах крові гранули гемоглобіну розподілені нерівномірно, утворюють окремі скупчення. Навіть невротичні розлади позначаються на

⁶⁶ Фролькіс В.В. Старение и увеличение продолжительности жизни. / В.В.Фролькіс. – Л.: Наука, 1988. – 239 с. – С. 206.

картині крові схожим чином, що відрізняє їх кров від крові здорових людей. Подібні зміни знаходять в еритроцитах хворих на рак, гострий вірусний гепатит, інфаркт міокарда та інші хвороби. Таким чином, душевно хвора людина виявляє дефіцит енергії на соматичному рівні.

Подібні висновки можна зробити на основі вивчення води, яка відображає енергетичний стан людини. Японські науковці, досліджуючи воду, фіксували й фотографували її структуру (спочатку в звичайному, а потім – у замерзлому стані), яка перебувала близько від людини та її артефактів (фотографій та ін.). Було зафіксовано, що гармонійність структури води зростає від позитивних аспектів людського буття та знижується при зіткненні води з негативними реакціями людини та довкілля. Якщо врахувати факт, що більше 80 % організму людини складається з води, то стає зрозумілим вплив негативних емоційних реакцій людини й оточення на енергетичний стан її організму.

Цей феномен вивчався російським дослідником С. В. Зеніним і японським науковцем Я. Масарою (на сайті Академії наук Росії ці дослідження оголошено не науковими). Дослідження засвідчили, що вода є відкритою, динамічною, структурно-складною системою, в якій стаціонарний стан легко порушується при будь-якій зовнішній дії. Дослідження С. В. Зеніна засвідчили, що структура гомеостатичного середовища людини так само індивідуальна, як і відбитки пальців. Саме вона визначає якість крові, впливає на окислювально-відновні процеси, визначає специфіку кожного організму. З погляду Р. П. Мейланова, вода в організмі є тим проміжним станом, який, із одного боку, має стосунок до фізичного світу, а з іншого – близький до духовної енергії, оскільки володіє «нескінченно структурованим» станом, що забезпечує перетворення енергії між матеріальним і духовним аспектами Всесвіту.

Цікавим є й інші аспекти дослідження води. Група С. В. Зеніна створила пристрій, який реагує на зміни в структурі води. Виявилося, що на властивості рідини впливає навіть уявна дія, коли через уявлення, наприклад, що дистильована вода в пробірці є солоною, вона справді стає такою. Цікавий експеримент провели хіміки з Московського державного університету. Один із екстрасенсів з власної квартири подумки впливав на пробірку з водою, виставлену на кафедрі факультету за 10 кілометрів від нього. «Накачавши» пробірку негативною енергією, він розслабився, а біологи помістили у цю воду інфузорій. На відміну від контрольної групи, ці організми не прожили й кількох секунд. Експерти біофаку констатували руйнування клітинних оболонок.

Дивовижні експерименти з водою були проведені японським дослідником Я. Масарою. Здійснювалося фотографування структури льоду після різних впливів на воду. Наприклад, поряд із прозорою ємністю з водою було встановлено фотографію Гітлера на певний час, а потім воду заморожували. Фотографія структури одержаного льоду – рвані осколки. Так само досліджувався вплив на воду музики та людської мови. Красивою виявилася структура льоду під дією на воду музики Моцарта. Зате дія рок-музики виявилася подібною до дії лайок і руйнувала структуру льоду. Потім послідовно встановлювалися фотографія матері Терези, написи різного змісту від «Я тебе люблю» до «Я тебе ненавиджу», деякі вірші, молитви тощо.

Найдивовижніші структури льоду виявилися після дії на воду слів любові й молитов. Вони нагадували красиві сніжинки різної складності та конфігурації. Структури льоду, одержані під впливом злості й ненависті, були купою крижаних осколків.

Учені дійшли висновку, що вода, яка міститься у всіх живих організмах, чутливо реагує на будь-яку інформацію, зберігає її сліди, обмінюється нею з довкіллям, структурується. Більш того, науковці вважають, що вода проявляє себе як мисляча субстанція, яка обмінюється інформацією зі всім Всесвітом. Руйнівні повені та шторми є нічим іншим, як викидом негативної інформації, одержаної від людей у результаті їх діяльності. Відтак, агресія, злість, війни, заздрість тощо не проходять для людства безслідно. Не тільки домішками, бацилами та вірусами страшна вода, яку ми п'ємо, але, в першу чергу, інформацією, якою ми її наділяємо. Негативна інформація впливає на воду, яка у вільному та зв'язаному стані складає 40-85 % маси організму.

Відомі дослідження американського ученого К. Бакстера підтвердили, що структура води легко «вписує» в себе енергетичні впливи. У 1966 році Клів Бакстер відзначив, що рослини, приєднані до приладу, що вимірює електричний опір, реагують на деякі ситуації, причому цю реакцію можна вимірювати. Він спорудив автомат, що кидає дрібних рачків поодиночі в киплячу воду, і приєднав рослину, що знаходилася в іншій кімнаті, через звичайні електроди до самописця. У момент падіння рачка у воду в рослині відбувалися значні електричні зміни («крик жаху»). Коли ж автомат кидав мертвого рачка, ніяких сигналів на самописці не було. Відтак, якщо у всіх живих істот існує єдина система комунікації, то найяскравіше вона виявляється в критичні моменти. У звичайної людини спонтанний телепатичний контакт найчастіше відбувається, коли її близька людина перебуває в небезпеці або вмирає. Сигнал про смерть у цій універсальній мові, можливо, «найгучніший» і, отже, першим привертає увагу. Факти свідчать, що він є чимось більшим, ніж просто включення й виключення системи тривоги. Рослини реагували також на розбивання курячого яйця, що говорить про універсальний характер зв'язку живої речовини.

Існує й інший подібний експеримент – «гра» з рослиною під назвою «вбивця». Вибираються шість чоловік, з яких один (за жеребкуванням) стає «злочинцем». Дві рослини, що належать до одного і того ж виду, поміщаються в кімнаті, в яку на десять хвилин по черзі заходять всіх шість чоловік. За ці десять хвилин «злочинець» повинен будь-яким способом завдати шкоди одній із рослин. Відтак, одна рослина виявляється постраждалою від рук «вбивці». Але є свідок – інша рослина, приєднана до електроенцефалографа. Кожен із шести учасників експерименту ненадовго входить у кімнату і стає біля свідка. На п'ятеро з них рослина не звертає уваги, але коли входить «злочинець», рослина виявляє особливу реакцію, яку фіксує записуючий пристрій. Подібні експерименти зі схожими результатами проводилися неодноразово. Під час одного з дослідів у Флориді рослина «впізнала» відразу двох з шести підозрюваних. З'ясувалося, що одна людина справді «злочинець», а інша годиною раніше стригла газон перед власним будинком. Відтак, «злочинець»

прийшов на експеримент, не відчуваючи за собою провини, а рослина відчула, що у нього «руки в крові».

Численні дослідни, що виявляють зв'язок між рослинами, тваринами та людиною, проводилися у Москві. Цікавий експеримент, проведений під керівництвом академіка П. П. Гаряєва, який досліджував насіння рослини арабідопсис, вивченої ботаніками. Був створений генератор, що підсилює емоційну напругу звичайних слів. За його допомогою кожна фраза, вимовлена дослідником, сприймалася насінням арабідопсиса як прокляття. Результати перевершили всі очікування. Ефект лайливих слів, вимовлених на адресу нещасної рослини, дорівнював опромінюванню в 40 тисяч рентген: порвалися ланцюжки ДНК, розсипалися хромосоми, більшість насіння загинула, а те, що вижило, стало генетично мутованим. Приголомшує факт, що результат не залежав від сили звуку; прокляття могли вимовлятися тихим голосом і навіть пошепки. Справа була не в силі звуку, а в сенсі сказаного. Досліди, проведені П. П. Гаряєвим, підтвердили, що прокляття, спрямовані на адресу будь-якої живої істоти, спотворюють її генетичний апарат, а добрі, теплі слова можуть не тільки поліпшити настрій, а навіть допомогти позбавитися хвороби.

Відомий закон: «жертва має свою частку провини в тому, що з нею відбулося, відбувається або відбудеться», оскільки юристи помітили, що є люди, які значно частіше інших стають жертвами злочинів або трагічних випадків. Попередній аналіз феномену дозволяє дійти висновку, що людина сама провокує та визначає безліч поведінкових і причинно-наслідкових відхилень у навколишній дійсності. При цьому позитивне, неагресивне ставлення людини до оточуючого світу є важливим чинником її соціального й фізичного здоров'я.

Це виявляє ідею цілісності, яка є одним із найбільш важливих одкровень нової наукової парадигми. Суттєво, що ідея цілісності не є оригінальною, тому що міститься у джерелах філософської й релігійної думки древніх мудреців. Повернення до уявлень про цілісність як до забутого старого відбувається на новому витку розвитку цивілізованого світу. Нині аксіоматично, що людський організм є цілістю та що у випадку захворювання окремого органа варто лікувати весь організм (Гіппократ, І. В. Давидовський, В. П. Казначєєв; Р. Леїнг). Більш того, освіченому медику зрозуміло, що хвороби – це пристосувальні реакції людини до негативних чинників і впливів довкілля, коли сам організм може бути організатором патологічних процесів. Хвороба не приходить ззовні, а зароджується в самому організмі за тих чи інших умов, які приваблюють відповідних збудників хвороб. Таким чином, як писав онколог зі світовим ім'ям К. Саймонтон, через соціальні й культурні умови люди часто не можуть розв'язати стресових ситуацій у здоровий спосіб і тому обирають – свідомо або несвідомо – хворобу як вихід із ситуації, що склалася.

Організм людини, як і будь-який об'єкт у Всесвіті, характеризується двома фундаментальними станами – відкритістю й закритістю. Будь-який живий організм як соматична сутність є відкритою, живою системою. І тільки психіка людини, а саме – її світогляд як система поглядів і психологічних установок (в тому числі певних ідеологем), може перетворювати організм у відносно закриту

систему, що, як відомо із термодинаміки, характеризується процесами наростання хаосу, дезорганізації. Останнє призводить до втрати цілісності, а тому – до хвороб як специфічних граничних феноменів, що прагнуть підтримати цілісність і є корисними пристосувальними реакціями: хвороба блокує ту чи іншу форму життєдіяльності людини, яка призвела до втрати цілісності на психологічному та соматичному рівнях організму.

Як засвідчують експериментальні дослідження, система взаємодії організму з середовищем характеризується мірою відкритості / закритості. Як пише В. П. Казначеев у книзі «Космопланетарний феномен людини», стратегія відкритості (синтаксичні процеси) фундаментальна. На її основі формуються елементи, а потім – і риси, механізми закритості (кататонічні процеси). Саме синтаксична система, яка включає механізми синергійної взаємодії вірусних, бактеріальних, токсичних та інших чинників середовища, є основою збереження та розвитку організму у змінених умовах середовища. За межами цих можливостей з'являються риси кататонічних взаємодій. Система виробляє механізми закритості; сюди входять виведення, нейтралізація, розщеплення – вся система ксенометаболізму, і поряд із цим елементи системи імунітету (гуморального та клітинного). При цьому зростання ступеня закритості живої системи означає зниження ефекту максимуму зовнішньої роботи, виснаження системи та наближення її загибелі. Тобто біосистема не може існувати довгий час, зберігаючи стан закритості (сплячка та ін.). При цьому сучасна хіміотерапія спрямована на послаблення синтаксичної основи життя.

У сфері світогляду можна виокремити установки на досягнення інтеграції індивіда з оточуючим світом і самим собою й установки, що призводять до його дезінтеграції, формуючи завдяки принципу цілісності стан закритості організму як психосоматичної системи. Закритість означає насамперед неприйняття аспектів зовнішнього середовища, з яким організм природно складає одне ціле. Таке неприйняття реалізується зазвичай на рівні ідей, ідеалів, а також неусвідомлених психологічних установок, що поступово укорінюються в органічні процеси. Почуття ворожості до окремого фактора зовнішнього середовища призводить до неприйняття ряду взаємозалежних чинників, що закарбовує частину життя в чорні стресові кольори, занурює людину в безодню негативних емоцій. Негативні емоції (які, за інформаційною теорією П. В. Симонова, виникають через недостачу інформації щодо процесу задоволення актуальної потреби) призводять до «закриття» організму в прямому й переносному значенні: стискаються кровоносні судини, підвищується кров'яний тиск, погіршується трофіка (харчування) тканин і органів із усіма фізіологічними наслідками, – тобто хворобами, лікування яких має полягати в усуненні причин, а не вищезазначених симптомів. Лікування за цих умов передбачає ініціювання процесу «відкриття» організму як на соматичному, так і на психічному рівнях. Останнє передбачає відкритість у площині світоглядних ціннісних орієнтирів.

На цьому принципі базується нововідкритий терапевтичний метод японського доктора К. Ніші, котрому вдавалося вилікувати ряд невиліковних форм раку за рахунок усунення станів закритості. Його пацієнти, по-перше,

протягом кількох місяців харчувалися тільки рослинною їжею, позбавленою кулінарної обробки. Це допомогло усунути закритість на рівні харчування, що призвело до зниження кров'яного тиску, тобто посприяло розширенню судин, фізіологічно «відкриваючи» організм. Лікар практикував процедуру відкриття організму основним стихіям зовнішнього середовища: воді, повітрю, світлу (сонячним променям), землі. Його пацієнти приймали повітряні, водяні, світлові ванни. Крім того, ізоляція пацієнтів у клініці К. Ніші від їх соціального оточення поступово позбавляла їх від світоглядних негативів.

Тут подано спрощене трактування методу доктора К. Ніші, однак варто зазначити, що принципи функціонування цілісного організму описуються кількома «цілісними», а тому простими правилами, відображеними в уявленні про два фундаментальні полярні стани організму – закритість і відкритість. Спрощення як метод аналізу дійсності в цілому відповідає основному принципу системного аналізу.

У цьому ж смисловому контексті можна навести й метод виправлення зору за Бейтсом, який довів: головна причина більшості патологій зору полягає в психологічних чинниках, пов'язаних зі світоглядом людини, системою її психологічних установок. Якщо людина не цілком «упикується» в оточуючий світ, якщо її почуття та слова, справи та світогляд не узгоджуються одне з одним, у неї можуть виникнути проблеми з зором. Так, наприклад, було доведено, що в дітей, які відчувають страх із якоїсь причини, можуть спостерігатися порушення зору. Було доведено, що зір людини погіршується тоді, коли вона бреше.

Слід навести приклади з психотерапії. Метод негативного впливу К. Дулнопа базується на парадоксальному принципі, за яким згубної звички можна позбутися, якщо багаторазово свідомо повторювати звичну дію, від якої людина прагне звільнитися. Так, один музикант для усунення звичної помилки (у музичній фразі у творі Баха) протягом 2-х тижнів навмисно грав це місце неправильно, після чого зміг легко зіграти правильно. Тобто метод ґрунтується на принципі відкриття людини негативному моменту її життя. Таким чином, для того, щоб позбутися негативної звички, зруйнувати яку за допомогою довільного контролю неможливо, необхідно вольовим чином імітувати звичку, психологічний механізм протікання якої тепер потрапляє в сферу операційного контролю.

В. Франкл назвав цей метод методом парадоксальної інтенції. Психотерапевт одному хворому на кардіофобію зі страхом ходьби вулицями радив: «Постарайтеся вмирати щодня три рази. Три рази на день викликайте в собі параліч серця і вмирайте. Повторюйте: «Я хочу померти» і виходьте при цьому на вулицю, щоб померти»⁶⁷.

Ще один приклад. В. Франкл розповідає, як до одного психотерапевта привели хлопчика, що страждав на енурез. До цього були численні безуспішні спроби позбутися цієї хвороби. Психотерапевт уклав із хлопчиком угоду: за

67 Франкл В. Человек в поисках смысла. / В. Франкл. – М.: Прогрес., 1990. – 391 с. –С . 334-351.

кожну ніч, коли пацієнт намочить постіль, він отримає 5 центів. Хлопчик вельми зрадив перспективі розбагатіти. За два дні він заробив 10 центів. Проте на третю ніч хлопчик перестав мочитися в постіль, хоча, за його словами, робив усе можливе, щоб це сталося.

У цьому ракурсі аналізу проблеми цікавими є експериментальні дані, наведені Д. Майерсом у фундаментальній книзі «Соціальна психологія»⁶⁸, де автор наводить приклад парадоксального впливу на дітей у дитячому садочку. Першій групі дітей суворо (під загрозою сильного покарання) заборонили гратися з певною іграшкою, а іншій групі ця заборона була зроблена у м'якій формі – у вигляді рекомендації не гратися іграшкою. Після кількох тижнів (коли заборона забулася й не ініціювалася вихователями) більшість дітей з першої групи гралася саме з цією іграшкою, а більшість із другої групи – з нею не гралася. Пояснюється це тим, що друга група здійснила свідомий вибір не гратися з іграшкою (негативний, заборонний вплив на неї був м'яким, що дозволило активізувати механізми самопереконавання, внутрішню мотивацію), у той час як перша група не гралася з іграшкою під впливом зовнішньої мотивації, яка потім зникла.

Цікавим є й подібний метод – метод свідомої поразки А. Адлера, яку людина вольовим чином актуалізує, аналізуючи свої життєві невдачі та помилки. Так, А. Адлер звертався до одного зі своїх пацієнтів: «Що Ви робите спершу, коли вчитеся плавати? Ви припускаєтесь помилок, чи не так? А що відбувається потім? Ви робите інші помилки, і коли спробуєте на собі всі помилки, які тільки можливо зробити, не потонувши, – а деякі з них багато разів підряд, – що Ви з'ясовуєте? Що вмієте плавати? Чудово, життя – це те ж саме, що навчання плавання! Не бійтеся припускатися помилок, тому що немає іншого шляху навчитися жити!». Також А. Адлер любляв ставити своїм клієнтам запитання: «Що б Ви робили, якби у Вас не було цієї проблеми?» Таке парадоксальне запитання звичайно сприяло усвідомленню пацієнтом своїх проблем і пошуку нових ефективних підходів до їх вирішення. Тож А. Адлер ефективно застосовував такі парадоксальні сентенції для психотерапії⁶⁹.

Метод парадоксальної інтенції реалізується і як метод важкого випробування, який визначає завдання терапевта: дати клієнтові випробування за його симптомом, причому суворіше, ніж сам симптом. Головна вимога – воно повинне завдавати такої ж, якщо не більшої, незручності, як і симптом (за принципом відповідності). Зазвичай, якщо випробування недостатньо суворе, щоб подолати симптом, то може бути посилене до необхідної суворості. Кращим є те випробування, яке дає користь індивідуумові. Корисні речі завжди важко робити, особливо тим, хто звертається до терапевтів. Прикладами корисних занять є зарядка, інтелектуальні вправи, здорова їжа й інші дії, спрямовані на самовдосконалення. Випробування може вимагати від клієнта навіть жертви на користь оточуючих людей. Так, описано випадок із людиною, яка відчувала сильне хвилювання та тривогу під час публічних виступів.

68 Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с. – С. 172.

69 Гордієнко В., Копець Л. Психологія особистості в біографія, подіях, портретах: Навч. посіб. / В. Гордієнко, Л. Копець. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. – 304 с. – С. 76-77.

Терапевт рекомендував їй робити фізичні вправи цілу ніч перед виступом, щоб наступного дня відчувався біль у м'язах. Прошло небагато часу, і людина стала на диво спокійним оратором.

Можна застосувати й парадоксальне випробування, коли сам хворобливий симптом може стати важким випробуванням. Завдання формулюється так, що пацієнт одержує дозвіл на симптом, від якого він бажає позбавитися за допомогою терапевта. Наприклад, людині, яка хоче позбавитися від депресії, пропонують визначити щоденний час виникнення депресії. Найкраще, якщо це час, коли клієнт хотів би робити що-небудь приємніше. Наприклад, терапевт може призначити клієнтові час прояву депресії тоді, коли той вільний від обов'язків і може дозволити собі розслабитися й подивитися телевізор.

Парадоксальне втручання реалізується й тоді, коли пацієнта просять проявити той симптом, від якого він хоче позбавитися? Прикладом є прийом «утрирування» в біхевіоральній (поведінковій) терапії: людині, що боїться клопів пропонують уявити, як по всьому тілу аж кишать клопи. Цей тип парадоксального втручання є важким випробуванням.

Важке випробування може призначатися як одній людині, так і групі людей. У М. Еріксона для лікування дітей була розроблена серія важких випробувань, призначених і для батьків, і для дитини. Типовим прийомом було дати завдання дитині, страждаючій на енурез, практикуватися в каліграфії щоразу, коли ліжко вранці виявлялося мокрим. Мати дитини була зобов'язана щодня прокидатися удосвіта і, якщо ліжко виявлялося мокрим, будити дитину і допомагати їй тренувати почерк. Якщо ліжко було сухим, займатися каліграфією дитині не потрібно, – але матері все одно доводилося прокидатися удосвіта. Така процедура – важке випробування як для матері, так і для дитини, що завершувалося припиненням енурезу і поліпшенням почерку.

Зазначені методи – наріжні у психокорекції поведінки школярів. Їх доцільно використовувати в педагогічній практиці, коли потрібно позбавити дитину від певної мовленнєвої помилки, яка набула статусу стійкої звички. Метод парадоксальної інтенції можна застосовувати і з метою позбавлення молоді таких звичок, як паління. Потрібно навчити учня сприймати процес паління як серйозну (ритуальну) чи театральну дію, яку він свідомо вольовим чином регулює й контролює. Перехід від автоматично-мимовільної до довільно-регульованої поведінки надає змогу завдяки вольовому самоконтролю кинути палити.

Психологічна відкритість може реалізуватися в сфері рольової поведінки, що має велике значення в процесі соціалізації школярів. Тут негативна звичка може стати елементом рольової гри. Так, наприклад, якщо дитина витирає ніс рукою (хоча і розуміє, що цього робити не слід), ігноруючи при цьому носову хустинку, то можна програти цю дію в рольовій сценці, де дитина може довільним чином здійснювати дію, що перетворилася на небажану звичку. Метод рольового самовираження через негативні психоемоційні стани та звички може мати й інші психолого-педагогічні проєкції. Так, відомо, що від своїх страхів діти можуть звільнитися, якщо виражатимуть їх через малюнок, ліплення тощо.

Розглянуті методи звільнення від негативних психоемоційних станів та згубних звичок базуються на принципі психологічної та соматичної відкритості негативним станам та звичкам. Ці методи виражають дух особистісно зорієнтованої (суб'єкт-суб'єктної, гуманістичної) парадигми освіти, оскільки вони звертаються до цілісної особистості вихованця, у сфері якої навіть негативні моменти можна вважати позитивними ресурсами його розвитку, що здійснюється шляхом подолання вихованцем протиріч та суперечностей власного життя.

Загалом психічна діяльність людини виявляє два відносно полярні аспекти: свідомий (довільний) і підсвідомий (мимовільний). Процес виховання й навчання, основне навантаження якого лягає на наріжний соціальний інститут – школу, передбачає використання технологій, спрямованих на перетворення як свідомого, так і підсвідомого аспектів психічної діяльності дитини. Результатом такого перетворення на рівні свідомості є знання, переконання, ідеали. На рівні підсвідомого результатом навчально-виховного впливу є психологічні настанови, уміння та навички, що відображають роботу мимовільних механізмів людської психіки.

Поєднання виховання та навчання у сферах довільної та мимовільної активності як мета освітнього процесу виявляє його вищий продукт – світогляд, де виявляються як свідомі, так і неусвідомлені моменти психічної діяльності, що в ідеалі мають досягти певного синтезу, коли свідомо-довільне та підсвідомо-мимовільне можуть бути функціонально прозорими один для одного, тобто коли спостерігається усвідомлення та контроль людиною своїх мимовільних психічних функцій.

Таким чином, одним із основних освітніх пріоритетів є створення таких виховних технологій, які дозволяють вихованцям навчитися усвідомлювати та контролювати підсвідомі процеси психічної діяльності. Останнє сприяє формуванню такого виміру людської психіки, котрий одержав назву «надсвідомості», що відображає процес синтезу свідомості та підсвідомого та висвітлений у працях педагогів, психологів, медиків і митців.

Один зі шляхів формування надсвідомості пов'язаний із процесом свідомого формування позитивних і свідомої ж руйнації негативних психологічних настанов та звичок. У зв'язку з цим одна з найбільш актуальних проблем виховання дітей шкільного й особливо – дошкільного віку пов'язана з нейтралізацією негативних звичок і психологічних настанов, що іноді можуть набути форми стійкої патології.

Запропонована вище психолого-педагогічна технологія корекції негативних психоемоційних станів та звичок у школярів базується на обґрунтованому психологією положенні: людина може контролювати те, щодо чого вона психологічно відкрита та що вона не сприймає як загрозу. Справді, явище, яке викликає побоювання, страх (часто неусвідомлений) ускладнює контроль. Страх можна контролювати опосередковано – за допомогою механізмів психологічного захисту, що цілком не видаляє, а «заганяє його усередину». Реальною можливістю позбутися страху, на наш погляд, є відкритість явищу, котре цей страх викликало, що передбачає звільнення від

почуття ворожості до нього. За цих умов людина відмовляється від безуспішного контролю проблемного явища та психологічно йому відкривається. Тим більше, що психологи відкрили закономірність: що більше людина прагне контролювати ситуацію, то більше вона підсвідомо залежить від ситуації.

Отже, було розглянуто принципи реалізації соматичної та психологічної відкритості організму людини. Остання реалізується у сфері контролюючої рефлексії, що відображається у психокорекційній роботі у психіатрії (В. Франкл) та у площині позитивної рефлексії: щоб позбутися негативної звички, небажаної психологічної настанови, необхідно створити умови, які б дозволили дитині усвідомити цю небажану звичку як позитивний ресурс її психіки.

Наведемо приклад. До нас звернулася мама із семирічною дитиною В., що «чула голоси», які коментували її дії та позбавляли її емоційного спокою. Дитина почала чути внутрішні голоси після того, як побувала у комі після перенесеного інфекційного захворювання. Звернення до лікаря-психотерапевта не принесло позитивних результатів мабуть тому, що лікар дотримувався переважно традиційної медичної парадигми, яка розглядає хворобу як загрозливе здоров'ю патологічне явище. У той час сучасна неklasична медична парадигма розглядає будь-яку хворобу (соматичну та психічну) як пристосувальну реакцію організму, тобто як певний адаптаційний ресурс людини. У своїх діях ми, керуючись зазначеною неklasичною парадигмою, насамперед роз'яснили мамі В., що «голоси» є позитивною пристосувальною реакцією на стан коми, у якій дитина побувала, що «голоси» – це тимчасове явище, певна компенсаторна реакція дозволяє дитині адаптуватися до зміненої після коми «психологічної схеми» сприйняття світу. Це положення ми «одягнули» в зрозумілу дитині пояснювальну модель, роз'яснивши їй, що «...під час своєї хвороби вона випадково настроїлася на голоси дітей зі світу сновидінь». Далі дитині було запропоновано «пограти з голосами», з'ясувати в їхніх володарів, скільки їм років, де вони живуть тощо. Через певний час, після того, як позитивний «контакт» із голосами було встановлено, В. було запропоновано переконати їхніх представників «полетіти у світ сновидінь» і «зайнятися там чим-небудь корисним і цікавим». У такий спосіб голоси, що засмучували В. декілька місяців, благополучно зникли й більше не поверталися. Після цього В. стає більш товариським із однолітками: позитивно позначився досвід «налагодження контактів» із «представниками світу сновидінь».

Теза про стани закритості й відкритості ілюструється ще одним прикладом. Починаючи з Т. Адорно (1940-і роки), психологи, що обстежують великі групи людей, постійно відзначають кореляцію між відразою до «іноземної» чи «екзотичної» їжі та «фашистським» типом особистості. Як пише А. Р. Уілсон, це, очевидно, свідчить про існування певного поведінково-понятійного комплексу «відраза до нової їжі – неприйняття радикальних ідей – расизм – націоналізм – сектантство – ксенофобія – консерватизм – фашистські ідеології».

У сфері лікувальної парадигми відбулися деякі зміни, шлях до яких можна проілюструвати роздумами С. Цвейга про універсальну схему розвитку лікарської справи: «З самого початку часів явище хвороби пов'язане з

релігійним відчуттям. ...Лікарська наука у витоках своїх невіддільна від науки про Бога; медицина та богослов'я утворюють спочатку одне тіло й одну душу. Ця початкова єдність незабаром руйнується. Спочатку лікар виступає поряд з жерцем, а незабаром – проти жерця... Жрець замикається в рамках богослужіння й відступає від лікарського мистецтва – лікар відмовляється від будь-якого впливу на душу, від культу та магії: відтепер дві ці течії розгалужуються і йдуть кожна своїм руслом. ...Розділені століттями, знову починають зближуватися в науці лікування дві течії – органічне та психічне, – бо неминуче (пригадаємо образ спіралі у Гете) кожен розвиток повертається на вищому ступені до вихідної точки».

Розглянуті вище інтегративні засади гармонізації особистості виражені в деяких техніках, наприклад, у техніці гармонізації особистості В. В. Жигарінцева, спрямованій на інтеграцію «Я» та «не-Я»⁷⁰. Ця техніка ґрунтується на авторських аксіомах, що встановлюють онтологічну ізоморфність (єдність) «Я» та «не-Я», внутрішнього та зовнішнього. Слід навести деякі з аксіом:

1. Як правило, людина, до якої ви не хочете звернутися по допомогу, несе в собі вирішення вашої проблеми.
2. Те, що ви відкидаєте, стає вашою долею.
3. Те, чого ви боїтеся, вас наздоганяє.
4. Те, чого бажаєте та до чого прагнете, від вас вислизає.
5. Ви стаєте тим, кого критикуєте.
6. Якщо ви щось заперечуєте в собі або не хочете бачити, ви обов'язково зіштовхнетеся з цим зовні.
7. В інших нас дратує те, чого ми не приймаємо в собі.
8. Ми ненавидимо та нехтуємо в інших те, що є в нас самих.
9. Будь-яка ворожа дія зовні є ворожою дією щодо себе; будь-яка добра дія зовні є доброю дією щодо себе; будь-яка допомога зовні – це допомога собі.
10. Коли кількість людей, що засвоїли нову думку, досягає певної граничної (критичної) величини, ця думка стає загальним надбанням.
11. Зовнішнє завжди до дрібниць відображає те, що у нас усередині. Тільки ми й ніхто інший відповідальні за все те, що з нами відбувається.
12. Коли ти повертаєшся до проблеми обличчям, вона починає втрачати силу, відкриваючи тобі причину свого виникнення.
13. Ненависть і ворожнеча перетворюють нас у тих, кого ми ненавидимо і з ким ворогуємо.
14. Те, на що ми звернули увагу, втрачає свою руйнівну силу для нас, нейтралізується і стає нам на службу.
15. Наскільки ми приймаємо в собі щось, настільки це щось передає нам свою силу. Смирення є зіткнення з життям, з'єднання з ним. Смирення полягає в тім, щоб приймати стан речей таким, яким він є.

70 Жигарінцев В. В. Жизнь без границ. / В. В. Жигарінцев – СПб.: ООО «Золотой век», ООО «Диамант», 2000. – 736 с.

16. Біль точно вказує на місце в тілі, де людина не приймає себе, де вона розділена з собою і з Цілим. Якщо ми хворіємо, отже, ми щось не приймаємо й придушуємо в собі.

17. Якщо ми не вирішили проблему, вона постійно буде нас переслідувати в різних формах.

18. Поводьтеся з іншими так, як би хотіли, щоб поводитися з вами.

19. Те, до чого ми прив'язані, обов'язково буде відібрано.

30. Страх і блоки є одночасно і перешкодою, і воротами до бажаної мети.

31. Принцип полярності: світ є полярним, дуальним. Але людина звикла ототожнювати себе з однією з дуальностей. Тому життя здійснює свій біг від однієї дуальності до іншої: щораз, коли у вас наростає самовпевненість, коли ви ототожнюєте себе із сильною стороною свого «Я», монада уже приготувалася перекинутися в протилежне положення.

32. Софокл сказав: «Якщо нагода випаде вам блаженство зустріти – слідом помста йде». Англійське прислів'я звучить подібно: «Гордість передусе падінню».

33. Не прив'язуйтеся до жодної протилежності, не ототожнюйте себе з жодною з них. Розташовуйтеся у «центрі світу», тоді ви зможете керувати цими енергіями. Принцип «середнього шляху Буддизму»: для того, щоб жити і процвітати, варто спиратися на дві протилежності, стояти на ґрунті їх поєднання, що, врешті-решт, приведе до становлення парадоксального світобачення.

34. Сила дії дорівнює силі протидії.

35. Протилежності завжди прагнуть збільшити розрив між собою і зміцнити це положення. З іншого боку, протилежності, що досягли стану крайнього ступеня поляризації, взаємного заперечення, переходять одна в одну.

36. Слова, приписувані Ісусові Христу: «Коли ви з'єднаєте в собі Зовнішнє і Внутрішнє, Ліве і Праве, Верх і Низ, ви з'єднаєтеся з Богом».

1.3. УНІВЕРСАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ

Правильно визначити фундаментальні, а отже – універсальні цінності людини – значить сформулювати магістральні цілі її буття, які окреслюють як наріжні цілі її розвитку, так і відповідну терапевтичну парадигму лікування наркозалежних. Як засвідчує аналіз системи матеріальних і духовних ціннісних орієнтацій людини, головним пріоритетом її життя є щастя – всезагальна життєва мета більшості представників *Homo sapiens*. При цьому ми говоримо про щастя людини як особистості – вільної, унікальної, тотожної тільки самій собі, самодостатньої, свідомої, мислячої сутності, оскільки щастя стосується істоти, яка володіє свободою, а не біологічного робота – тварини, поведінка якої є не вільною, а мимовільною, такою, що визначається інстинктами.

Для людини не як особистості, а як тварини щастя втрачає будь-який сенс, про що пише П. О. Сорокін в розділі «Соціологічний прогрес і принцип щастя»

[9], відзначаючи, що дилема людини, яка страждає, і тварини, яка є щасливою, постала перед Дж. Міллем. Утилітарна позиція П. О. Сорокіна («краще бути задоволеною свинею, ніж незадоволеною людиною; щасливим дурнем, ніж нещасним і страждаючим Сократом») приводить до висновку, який суперечить здоровому глузду. Це змусило Дж. Мілля стверджувати зворотнє: «Мало знайдеться таких людей, які заради повної чаші тваринних насолод погодились б проміняти своє людське життя на життя якоїсь тварини ... Краще бути незадоволеною людиною, ніж задоволеною свинею; незадоволеним Сократом, ніж задоволеним дурнем». Про це ж пише А. С. Пушкін, акцентуючи нашу увагу на стражданні як базовому стані людини: «Та я не хочу, друзі, помирати, Я жити хочу, мислити й страждати».

Виходячи з висновку про фундаментальні умови людського щастя, можна виявити два питання: Що таке особистість? Що таке щастя? Щоб знайти відповідь на них, необхідно проаналізувати обидва об'єкти дослідження.

1. Особистісний аспект щастя.

Сутністю особистості, необхідною й достатньою умовою її кристалізації, за визначенням, є свобода людини від детермінізму – причинної зумовленості світу (Всесвіту, буття в цілому). Людська особистість вільна як від світу, так і від самої людини, сформованої в цьому світі та його елемента. Психологічний механізм такої свободи передбачає наявність самосвідомості людини, що дозволяє їй рефлексувати – тобто усвідомлювати себе, дивитися на себе збоку.

Важливо відзначити, що позиція стороннього спостерігача, що передбачає здатність особистості подивитися збоку на людину як істоту, детерміновану буттям, у яке людина інтегрована, – така позиція передбачає здатність дивитися збоку на все це цілісне буття, в якому його елементи пов'язані воєдино причинно-наслідковими зв'язками (такий відсторонений погляд є, з позиції квантової фізики, принципом, який творить реальність – див. парадокс «Спостерігач»).

Конститууючий особистість погляд збоку передбачає акт дистанціювання особистості від буття, тобто трансцендування, вихід за його межі. Цей акт трансценденції кристалізує особистість на основі зазначеної трансцендентної позиції – позиції, що дозволяє особистості піднятися над буттям, Всесвітом, тобто вийти поза межі реальності. Зазначений процес, у свою чергу, означає ототожнення особистості з якимось *X* – таємною та парадоксальною позамежною та вільною від світу сутністю, яку здавна називають Богом (Абсолютом, Творцем). Отже, головна умова кристалізації особистості як вільної від світу сутності полягає в трансценденції – виході за межі світу, що, в свою чергу, передбачає ототожнення особистості з Абсолютом – вільною від світу Сутністю, коли, висловлюючись мовою орієнтальної філософської доктрини, Атман (індивідуальна душа) тотожна Брахманові – верховній душі Всесвіту.

В Християнстві така трансформація людини реалізується в Апокаліпсисі, де Ісус Христос звертається до Ангелів семи церков. Тут представлена коротка

характеристика церков, а також у рамках кожної церкви дається формула «перемагаючої» людини, яка наче еволюціонує, переходять від однієї церкви до іншої, поки в лоні сьомої Лаодикійської церкви не досягає статусу Сина Божого: «Перемагаючому дам сісти зі Мною на престолі Моєму, як і Я переміг і сів з Отцем Моїм на престолі Його». Відтак людина, що реалізувалася в статусі жителя нового Єрусалиму, дістає можливість стати Сином Божим: як говорили Отці Церкви, «Бог став людиною, щоб людина змогла стати богом».

Суттєво, що на цьому рівні відбувається творіння Боже: «Але, як ти теплий, а не гарячий і не холодний, то вивергну тебе з вуст Моїх», – говорить Господь. Саме з нейтральної стихії – Ніщо (стан недиференційованості: «Бо ти говориш: «я багатий, розбагатів і ні в чому не маю потреби»; а не знаєш, що ти нещасний, і жалюгідний, і убогий, і сліпий, і голий») – Бог творить світи, вивергаючи їх зі Своїх вуст: «...спочатку було Слово». Відтак процес подолання особистістю буття, вихід за його межі передбачає здатність особистості дивитися на буття як на певну єдину абстрактну реальність, як на ЦІЛІСНІСТЬ. Ця здатність сприймати (усвідомлювати та розуміти) буття, Всесвіт як цілісність передбачає розуміння його як єдності всіх її аспектів і елементів, їх загального взаємозв'язку – зв'язку всього з усім, на підставі чого і створюється Всесвіт як Ціле, Тотальне, Єдине.

Цей висновок, у свою чергу, виявляє низку науково-теоретичних і ціннісно-поведінкових наслідків, один із яких полягає в необхідності особистості володіти парадоксально-діалектичним мисленням, що дозволяє усвідомлювати як принцип єдності світу, загального зв'язку явищ, так і принцип справедливості та правди («свободи, рівності, братерства»).

Саме парадоксально-діалектичне, «нейтральне» мислення дає людині можливість побачити єдність світу в контексті інтеграції безлічі як подібних один одному, так і полярних, взаємовиключних елементів, поєднати воєдино які можна тільки за допомогою нейтрально-парадоксальної гносеологічної позиції, яка реалізує дипластію – властивий тільки людській свідомості психологічний феномен ототожнення двох елементів, які одночасно виключають один одного,

Прикладом дипластії є мовний зворот оксиморон – «живий мрець», «сильна слабкість» та інші, що відображено в східній мудрості: як говорив Лао-цзи, «Для того, щоб щось зменшити, безумовно, слід спочатку збільшити. Для того, щоб послабити, безумовно, слід спочатку посилити. Для того, щоб скинути, безумовно, спочатку слід звеличити. Для того, щоб взяти, безумовно, слід дати. Це називається витонченою мудрістю... Будь зігнутим, і ти залишишся прямим. Будь незаповненим, і ти будеш повним. Будь зношеним, і ти залишишся новим» [15].

У психології диспластія реалізується у вигляді категорій бісоціації (або бісоціативності, яка, на відміну від асоціативності, є здатністю людини до створення абсолютно нових, нетривіальних зв'язків – поєднання того, що ніколи ще не було поєднане через інтеграцію кількох елементів і формування з них нової цілості), парадоксальному (багатозначному, сутінковому) мисленні, енантіосемії (подвійність, парадоксальність смислів), «операційній інтеграції»

[3, с. 79; 8], парадоксальному світорозумінні. Цікаво, що парадоксальність як нейтральний феномен є сутністю творчих і геніальних людей, що відрізняються амбівалентністю своєї психічної організації.

Таким чином, бути особистістю як вільною сутністю передбачає бути богом, а також мати парадоксальну здатність бачити і втілювати єдність у всьому суцільному, що реалізує нейтрально-парадоксальну праксеологічну (поведінково-діяльнісну), гносеологічну та аксіологічну позиції людини. Отже, бути щасливою людиною – це значить бути особистістю з усіма викладеними нижче умовами, що передбачає божественний статус людини плюс здатність мислити парадоксально-нейтральним, діалектичним способом.

2. Психофізіологічний аспект щастя.

На психофізіологічному рівні бути щасливим – значить відчувати задоволення (насолоду), що є фундаментальною цінністю людини, про що ми дізнаємося у Г. Спенсера, який у своїх «Основах моральності» ототожнив добро з задоволенням або зі щастям: «Задоволення, де б воно ні було, коли б воно не було, для якої б не було істоти, становить основний, неподільний елемент цього поняття (моральної мети)». Задоволення ж, яке відчуває щаслива людина як особистість, не повинно порушувати принцип єдності світу (сприйняття світу як єдності є, як було зазначено, однією з умов кристалізації особистості), тобто не повинно призводити до руйнування світу та його елементів, оскільки порушення єдності світу призводить до його руйнування. Унаслідок цілісності, єдності світу до його руйнування також призводить і руйнування будь-якого його елемента, оскільки в світі все пов'язано з усім, і цей загальний зв'язок феноменів порушується при руйнуванні будь-якого з цих феноменів, що становлять єдиний континуум буття.

Виходячи з викладеного вище, йдеться не про задоволення садиста чи вандала й некрофіла, також не про задоволення гурмана. Справжнім задоволенням, яке приносить щастя особистості, є радість як піднесене задоволення, що виключає агресію та руйнування. Істинне задоволення – це духовне творче задоволення, це радість творчості.

Радість можна безпосередньо пов'язати з енергією, коли стан радості передбачає генерацію, творіння енергії. Під час руйнування об'єктів, вони, підвищуючи ентропію внутрішнього середовища, втрачають енергію, котра є принципом і механізмом цілісності та життєвості цих об'єктів (О. Й. Вейник, О. М. Козирев). Радість, що виключає будь-яке руйнування, означає неприпустимість радіючої особистості отримувати енергію зі зруйнованих об'єктів Усесвіту. Отже, радість як енергогенеруючий стан означає генерації енергії особистістю за допомогою процесу творіння, що є протилежним руйнуванню⁷¹.

71 Diamond J.M. Behavioral Kinesiology. How to Activate Your Thymus and Increase Your Life Energy (Hardcover) / J.M. Diamond. – N. Y.: Harper and Row, 1979. – 234 p.; Вайнцвайг П. Десять заповідей творческой личности. / П.Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990. – 192 с.

Д. Даймонд показав, що щитоподібна залоза – наш «орган радості», який буквально відповідає за добрий настрій, крім виконання головної функції імунологічного нагляду, є основним «розподільником» живлющої, регенеруючої енергії організму. Вона направляє й регулює потік електромагнітної енергії по всьому організму, проводячи миттєву корекцію, яка необхідна для подолання певних відхилень у життєдіяльності.

Крім того, все розмаїття поведінкових аспектів людини виявилось прямо пов'язане з діяльністю щитоподібної залози, тобто з процесами підвищення та зниження життєвого тону людини. Так, наприклад, стверджувальний кивок підсилює діяльність щитоподібної залози й підвищує життєвий тонус людини, її енергії, а негативний жест призводить до зниження енергії людини. Посмішка стимулює діяльність щитоподібної залози не тільки людини, що посміхається, але й людей, що сприймають цю посмішку. Звертаючи увагу на обмін енергії між людьми, Д. Даймонд дійшов висновку, що різні прояви життєвої енергії взаємозалежні.

Тут можна говорити про фізіологічний аспект болю⁷² як дефіциту енергії в людському організмі, що виявляє найважливішу проблему людського страждання, пов'язаного з процесом енергетичної регуляції, котра проходить не тільки на соматичному, але й на психосоматичному рівнях. За деякими сучасними теоріями (наприклад, Аліси Флекенштейн), біль виникає щоразу, коли процеси розпаду, руйнування біологічних структур починають переважати над процесами синтезу. Оскільки синтез, відновлення біологічних структур вимагає витрат енергії (й зокрема, кисню), то дефіцит енергетичних ресурсів має призвести до посилення процесів розпаду та виникнення болю. Будь-які процеси, що збільшують дефіцит кисню, – застій крові, ішемія (недостатнє постачання тканин киснем), дія отрут (які блокують процеси окислення), механічні дії, тепло – призводять до посилення болю. І навпаки – все, що знижує потребу тканин у кисні – спокій, холод, посилення кровотоку – зменшує біль. При цьому негативні емоції сигналізують, крім іншого, про дефіцит енергетичних ресурсів в організмі⁷³. Отже, феномени вампіризму, вандалізму, агресії зумовлені енергетичним дефіцитом та потребують руйнування біологічних (та загалом матеріальних) структур, що призводить до випромінювання енергії-часу (це довели відомі науковці М. О. Козирєв, О. Й. Вейник та ін. дослідники).

Таким чином, позитивний настрій та позитивне ставлення до світу є чинниками підвищення життєвого тону людини з усіма соціальними, педагогічними й медико-біологічними супутніми наслідками. Наріжним чинником здоров'я людини є її світогляд як інтегральний принцип психічної та соматичної цілісності людини⁷⁴.

72 Кассиль Г.Н. Наука о боли – 2-е дополненное издание. / Г.Н. Кассиль. – М. : Наука, 1975. – 400 с.

73 Голицын Г.А. Гармония и алгебра живого / Г.А. Голицын, В.М. Петров. – М.: Знание, 1990. – 128 с. – С. 85.

74 Тихоплав Т.С. Гармония Хаоса или Фрактальная реальность / Т.С. Тихоплав, В.Ю. Тихоплав. – СПб.: ИД «Весь», 2003. – 340 с. – С. 281-282.

3. Розвивальний аспект щастя.

Відзначимо, що ми пов'язуємо радість із енергією – фундаментальною категорією, яка використовується як повсякденною свідомістю людини, так і філософією та наукою як формами суспільної свідомості, оскільки енергія є символом активності, життєвості, цілісності, здатності рухатися, змінюватися. Людина втомлена, така, що відчуває дефіцит енергії, виявляє роздратування, злість, агресію, тобто потяг до руйнування. Сповнена ж енергією людина, як правило, відчуває умиротворення, любов і радість.

Отримання особистістю енергії за допомогою творіння означає її творення не зі світу (це призводить до його руйнування), а з Ніщо (ефіру, фізичного вакууму, порожнечі, нуля, шунї й ін.) за допомогою його розщеплення на + і – , Дещо і Антидещо (Г. І. Наан). Релігійна свідомість також проводить думку, що все суще створено Богом із «нічого» (2 Макк. 7, 26), з «невидимого» (Евр. 11, 3) шляхом розщеплення (дихотомічного розділення) його на світло та темряву, тобто на дещо негативне та позитивне. Це передбачає, що творення енергії означає, по-перше, вміння особистості створювати Ніщо (ідеальні образи) та, по-друге, вміння розщеплювати це Ніщо, тобто поляризувати фізичної вакуум, творячи при цьому світ як єдність Дещо й Антидещо – матерії й антиматерії («світ є збудженим станом фізичного вакууму»).

Уміння як створювати Ніщо (на Сході його називають порожнечею, або шуньєю), так і його поляризувати є, як бачимо, прерогативою не тільки Божественної Сутності, а й особистості як репліки (образу) цієї Сутності, що ілюструється такими поетичними рядками:

*Пустое все, но Мы от века
Из шуньи лепим человека.
Забавно результат нам свой увидеть,
Как из человека шунья выйдет*

Відтак людина, вільна від буття, має виходити за його межі, де традиційно покладається Абсолют (тотожна самій собі, унікальна та неповторна, відсторонена, вільна від світу сутність – Вища реальність, Бог), що може розумітися як творчий початок буття. Таким чином, бути особистістю, «Я» – це бути вільним від детермінізму буття, що передбачає вихід за його просторові межі та усвідомлення Абсолюту, з яким особистість людини ніби ототожнюється через цей акт усвідомлення. У цьому процесі людина і постає як особистість – вільна від буттєвої детермінації сутність. Акт усвідомлення на гносеологічному рівні реалізується у вигляді парадоксу – єдиної когнітивної фігури, яка фіксує стан логічної невизначеності.

У розвивальному аспекті парадоксальне мислення є умовою створення стану буттєвої трансценденції людини у сферу Абсолютного, що кристалізує особистість як принципово трансцендентну, вільну, божественну сутність. Парадоксальне мислення тут є педагогічною метою розвитку людини як умова

кристалізації її особистісного начала. Саме на це спрямовані духовні системи світу. Так, Діамантова сутра, наріжне філософсько-психологічне джерело буддизму, складається з серії парадоксальних діалогів, покликаних розвивати почуття парадоксу, що приводить до просвітлення⁷⁵. Як пише О. Клеман, у Бозі міститься «невичерпна парадоксальна таємність»⁷⁶.

Не лише релігійно-міфологічне, а й науково-теоретичне мислення використовує парадокс як творчий елемент наукового дослідження. Цю думку можна ілюструвати як рядками геніального поета («и гений, парадокса друг» – О. С. Пушкін), так і висловом Н. Бора, який вважав, що фізична ідея має бути достатньо божевільною (парадоксальною) для того, щоб бути істинною. У цілому, трансценденція означає самозречення людини, її відмову від самої себе. Отже, бути «Я» – значить бути самозреченим і мислити про Бога, «перебувати в Бозі», коли «особистість – це храм Божій, у якій вселяється Господь»⁷⁷: «Вселюся в них і буду ходити в них» (Левит 26: 12).

Зазначений висновок підтверджується сутністю Христа, про яку в Євангелії від Іоанна сказано: «Я нічого не можу творити Сам від Себе. Як Я чую, суджу, і Мій суд справедливий, – не шукаю бо волі Своєї, але волі Отця, що послав Мене» (5: 30). «Коли свідчу про Себе Я Сам, то свідоцтво Моє неправдиве» (5: 31). «Бо Я з неба зійшов не на те, щоб волю чинити Свою, але волю Того, Хто послав Мене» (6: 38). «...Я не прийшов Сам від Себе...» (7: 28). «...Сам Я від Себе нічого не дію, але те говорю, як Отець Мене був навчив...» (8: 28). «...Я завжди чиню, що Йому до вподоби» (8: 29). «...Хто бачив мене, той бачив Отця...» (14: 9). «Чи не віруєш ти, що Я – в Отці, і Отець – у Мені?» (14: 10).

В індуїзмі є дещо подібне: у Бхагавад-Гіті – вищою долею живих є самозабутнє служіння Божеству, а ціль життя людини – стати знаряддям божественної волі. У даосизмі є божественний принцип недіяння, що заперечує маніпуляторно-індивідуальну природу людини в ім'я спонтанно-інтуїтивної поведінки «істинно мудрої людини»: «безмовний, що перебуває в недіянні, але усьому причетний; незворушний, що не управляє, але усе тримає у порядку. Те, що називаю «недіянням», означає не випереджати ходу речей; те, що називаю «усьому причетний», це дотримуватися ходу речей; те, що називаю «усе тримає у порядку», це дотримуватися взаємної відповідності речей»⁷⁸.

Слід слова трактату порівняти з біблійним принципом: «нехай твоя права рука не відає, що робить ліва». У буддизмі метою людського існування є пробудження «вищої» природи. У її рамках людина переборює протистояння «Я» і «не-Я», приймаючи принцип «анатта» (відсутність «Я», квієтизм), відкидаючи бажання та волю, виявляючи «дзен» як виразник інтуїтивно-

75 Торчинов Е.А. О психологических аспектах учения Праджняпарамиты / Е.А. Торчинов // Психологические аспекты буддизма. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 47–69.

76 Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии / О. Клеман. – М.: Путь, 1994. – 384 с.

77 Белый А. Арабески. / А.Белый. – М., 1911. – С. 236–238.

78 Литература древнего Востока. Тексты. – М.: Изд. МГУ, 1984. – 352 с. – С. 131, 148.

просвітленої поведінки, що відповідає стану самореалізації А. Маслоу, а також трансперсональному буттю, виявленому дослідженнями Ст. Грофа.

Загалом, для людини, що прагне стати «Я», актуальним є процес самовідчуження (самозречення, порятунку, звільнення, пробудження, просвітління, нірвани...) від уявного, ілюзорного «Я» на користь якоїсь «поза межної Сутності». На практиці даний процес має такий вигляд: ми формулюємо тотальну відмову від свого Я, «відчуваючи» («фіксуючи») наявність «Вищого «Я», що «є присутнім» у нас. На Сході ця практика реалізується у заклик: «спустошся – і Я тебе наповню». На Заході, в рамках християнства, з актом самозречення ми стикаємося, коли чуємо молитви, що закликають Святий Дух «прийти і вселитися в нас».

Метод самотрансценденції відрізняється від містичних практик тим, що в ньому міститься не простий «заклик Божества», а принцип розширення свідомості до рівня парадоксального бачення світу, тому що «відчувати», «фіксувати», мислити поза межами – це відбивати його, використовуючи форми, поза межні світу. Єдиною ж такою формою є в плані образного мислення Ніщо, Пустота, Велика Межа, а в плані логічного мислення – парадокс. Єдиною ж формою людської активності, що сприяє «розумінню» Ніщо, є трансцендентальна (тобто, поза межна, «пустотна») медитація (у християнській аскетичній антропології – «чиста молитва», де відсутні як думки, так і образи), що дозволяє досягти «недуальності», «розірвати узи концептуального мислення»⁷⁹, тобто звільнитись від принципу «Я», ставши «істинно мудрою людиною». Як говорять на Сході, Бодхісаттва (довершена Сутність) повинен перебувати в довершеному знанні, залишаючись у порожнечі, його довершене знання порожнє, а мудрість зріє через «пустотність».

Мотиваційний же чинник, що змушує медитувати, впливає зі сформованого парадоксального мислення, яке є результатом розвитку концептуального (абстрактно-логічного) мислення, котре незмінно приходить до парадокса як до логічного завершення своєї еволюції.

79 Хемфрейс К. Концентрация и медитация / К. Хемфрейс. – К., 1994. – 288 с. – С. 131, 148.